

Hus på vandring – hva gamle hus i Rælingen kan fortelle oss om fortiden

---

Oversiktsbilde fra Nordbydalen sett mot Myrdammen ca. 1860. Vi ser tre oppgangssager og tre husmannsplasser. To ble flyttet, den tredje ligger der ennå. I området mellom By og Nes som dalen er en del av ble mange hus flyttet, og husmannsplasser oppstod og ble lagt ned oftere enn ellers i bygda.

Artikkelen handler om flytting av hus i Rælingen. Hva kan ”hus på vandring” fortelle oss om det gamle bondesamfunnet, om folk og livsforhold før i tiden? Vi skal forsøke å se nærmere på dette ved å undersøke hus og bosteder flere steder i bygda.

Artikkelen er skrevet av Hans Kristian Halvorsen-Monsrud. Bildene er hentet fra Historielagets arkiver der hvor intet annet er oppført. Av kilder er bl.a. brukt bygdebøkene for Rælingen, Romerike historielags Årbøker og *Hus i Rælingen – Bygninger fra 1600-1960*

Et lite forord om hva denne artikkelen handler og hva vi vil forsøke å finne ut

Moderne hus har begrenset levetid. Det er vel få som regner med at huset de kjøper eller får bygget i dag skal holde i 200 år. Og hvem ville vel tenke på å flytte huset? Gipsplater og tapet kan ikke flyttes. For ikke å tenke på baderomsfliser og kjøkkeninnredning – skreddersydde og tilpassede som de jo ofte er. Slik var det ikke før i tiden.

Håndverksteknikker og kostnader gjorde at husene hadde lang levetid. De var bygget på en måte som gjorde det mulig å rive dem ned og sette dem opp igjen. Økonomiske forhold gjorde dessuten sitt til at man utnyttet byggematerialet så lenge som mulig. Følgen er at vi frem til begynnelsen av 1900-tallet finner hus på vandring. Hus ble ofte flyttet og de ble ofte bygget om.

Hus er blant de mange typer av historiske kilder som kan fortelle oss om våre forfedres liv. Husene var jo den materielle rammen rundt deres tilværelse. Kanskje har det hendt oss når vi kommer inn i et gammelt hus og føler historiens sus i veggene at vi tenker ”å, om bare disse veggene kunne snakke!” Og det er jo nettopp det de kan. Hus og vegger forteller historie. De kan fortelle små historier og større historier. De kan fortelle om samfunnsutvikling, om mennesker og livsskjebner, om samfunnsforhold og de kan gi oss små glimt av våre forfedres hverdag. Hus synliggjør allmenn historie, de er som bilder som gjør deler av vårt samfunns historie synlig.

Ikke minst gjelder dette de husene som ble flyttet – og frem til et lite stykke inn på 1900-tallet flyttes ganske mange hus i Rælingen. Flyttede hus inneholder og fremviser spor etter ulike faser og epoker i bygningenes historie.

I denne artikkelen skal vi se nærmere på dette. Hva vet vi om hus på vandring i Rælingen? Hvilke hus ble flyttet? Hvorfor ble de flyttet og hvor ble de flyttet hen? Perspektivet vil utvides litt: vi vil også bli kjent med byggeskikk og utvikling av bolighus i bygda vår. Det er med andre ord ikke utelukkende hus som ble flyttet vi vil se på – selv om de vi gir dem mest oppmerksomhet.

Tømmerstokker og treverk er dødt materiale. Det er derfor om å gjøre å få husene til å fortelle. Dette skal vi gjøre ved å kombinere dem med andre historiske kilder. Det er jo både viktig og spennende å se hva disse flyttede husene kan fortelle oss om mennesker og samfunn i gamle dager. For vil skal huske at hus og mennesker hører sammen. Vi bor i hus, og setter vårt personlige og tidsmessige preg på dem, både aktivt og passivt. Derfor vil vi også forsøke å lete frem de menneskeskjebnene vi finner knyttet til de gamle husene vi vet noe om i Rælingen.

Vi skal altså bruke de gamle husene som kilde til kunnskap om det gamle bygdesamfunnet i Rælingen. Gå på skattejakt blant tømmer og planker, i skriftlige kilder og i gamle fotografier. Jeg håper dere vil finne noe spennende og interessant underveis!

Hvordan så de gamle husene ut?

Hus utvikler seg hele tiden. Vi bør derfor begynne med å skaffe oss en viss oversikt over hvordan husene på en gård og husmannsplass kunne se ut i Rælingen fra 1700-tallets begynnelse frem til et lite stykke inn på 1900-tallet. Da er det lettere å forstå hvorfor de ofte var på vandring og vi vil lettere kunne skjønne de bygningsmessige endringene som ble foretatt så ofte. Vi må også bli litt kjent med de ulike kildene som forteller oss om gamle hus i bygda.

Det er farlig å generalisere for mye, alle hus er jo i prinsippet ulike. Men noen generelle slutninger kan vi trekke. For det første kan vi gå ut fra at husflyttingen skyter fart fra 1700-tallet av og utover. Oppdelingen av gårder øker og det anlegges flere husmannsplasser. Dette henger sammen med befolkningsveksten, som skaper økt behov for bosteder, som vi senere skal komme tilbake til. Det er også på 1700-tallet at det skriftlige kildematerialet blir så omfattende og detaljert at vi lettere kan følge menneskene på de ulike bostedene, og følgelig se hus og folk i sammenheng. Det er altså 1700-talls hus vi kommer til å stifte bekjentskap med i denne artikkelen.

Skriftlig kildemateriale fra 1700-tallet forteller oss at hus på en etasje med stuerom og kove var den dominerende typen i bygda. Det vi si at huset hadde et stort stuerom med peis, og et eller to mindre rom i form av et kammers (kove) og evt. en forgang. Dette gjelder for både gårder og plasser. På langveggen og evt. gavlveggen kunne det være en svalgang, altså en innelukket form for ”veranda”. I noen toroms hus måtte man ut i svalgangen for å komme inn i det andre rommet. Det som skiller plassene fra gårdene, er at det på gårder kunne være flere bolighus, og at bolighusene kunne være større enn de var på plassene.

Utvendig var tømmerveggene ofte upanelte; de mest værutsatte veggene kunne kles inn, eller man panelte de veggene som var blitt råteangrepet for å beskytte dem. I Rælingen hører vi ganske ofte om panelte vegger, det kan være nærheten til sagbrukene som gjorde at man hadde tilgang til panelingsbord – kanskje av en kvalitet som ikke uten videre var salgsvare. Utover 1700-tallet hører vi oftere og oftere at bolighusene har teglsteinstak.

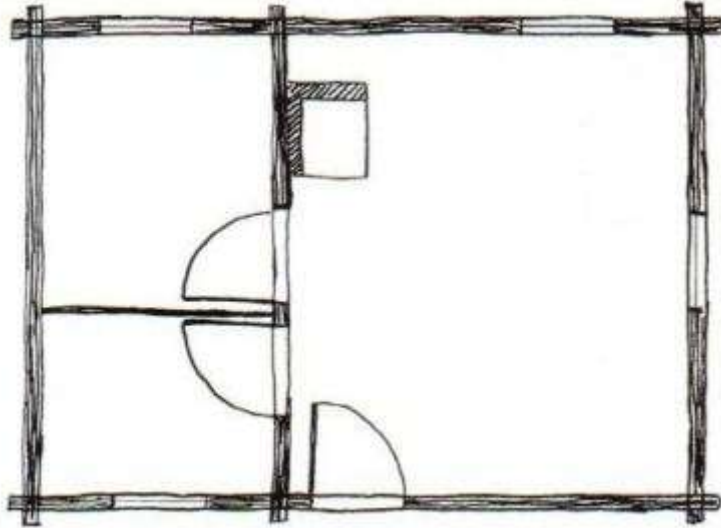
Uthusene var tekket med spon eller bord. En annen ting kildene forteller oss er at det kunne være flere bolighus på gården. Benevnelsen ”nattstue” møter vi titt og ofte. Dette må ha vært et eget hus beregnet på å sove i. Kanskje var det beregnet på vinterbruk? Uthusene var også mange, og de var gjennomgående små. Dette gjorde det dessuten lettere å vedlikeholde husene.

1600-tallets hus i Rælingen

Rælingshuset fra 1600-tallet er forsvunnet i historiens mørke, med unntak av noen glimt. Her et lite tidsbilde fra By.

I en rettssak i 1672 hører vi om hus og inventar. Brukeren Torer er blitt stevnet fordi han hadde tatt med seg utstyr og verdisaker fra gården da han måtte flytte til Hektner. Blant annet gjelder det 6 vindusglass, 2 vinduslemmer, flere skorsteinsspjeld, en støtte under skorsteinen, hylleskap og høgseteskap som ikke var naglefaste i veggen, en naglefast halvseng (hjørneseng) i nattstuen, stabburlåsen, en sponhaug og noen kornstaurer og annet.

Det var flere bolighus på By. Rettsdokumentene nevner ”den lille stuen” og en ”gammel kove uten dør”, i tillegg til hovedbygningen med to rom, vinduer og pipe. Dette må ha vært et moderne hus på denne tiden. Noen av hustakene var tekket med trespon, det ser vi av den sponhaugen Torer tok med seg til Hektner. I 1689 nevnes også et bryggerhus på gården.

”Den Akershusiske stuetypen”. Teologen og sosiologen Eilert Sundt reiste midt på 1800-tallet rundt på Østlandet og undersøkte folks levekår. Han fant at denne hustypen var utbredt i hele området, som den gang hørte inn under Akershus stiftsamt. Han kalte derfor disse husene ”Den Akershusiske Stuetypen”. Østlandsstua, ville vi vel sagt i dag.

Tegning: Ole J. Holt

Den akershusiske stuetypen blir dominerende fra 1700-tallets begynnelse. Før den tid var det årestua som var vanlig. Romløsningen kunne være den samme. Forstue (gang), stue og kammers (kove). Men årestua hadde ikke pipe. Ildstedet var midt på gulvet, og ljoren i taket slapp ut røyken. Det var heller ikke vanlig at årestua hadde vinduer. Slike stuer kan fortsatt ha vært et vanlig syn i Rælingen i andre halvdel av 1600-årene. Som eneste gang i 1700-årene hører vi om en årestue i bygda i 1737. Det i en skifterregistrering på Rud den nevnes. Den må da ha vært gammeldags – og kanskje brukt som et bryggerhus.

Det fantes imidlertid bolighus som skiller seg fra den vanlige enetasjes bondestua med to eller tre rom. Av og til hører vi om hus på to etasjer. Slike hus var ikke vanlige, de utgjør unntaket. Det er stort sett på større gårder på Romerike vi finner slike hus på 1700-tallet. Det later dessuten til at det var flere av dem på Øvre Romerike enn det var på Nedre Romerike.

Til forskjell fra bygdene rundt fantes det ingen store gårder i Rælingen. Landskapet var for bratt og tungdrevet til det. Likevel finner vi at det er 4 gårder som har bolighus på to etasjer i løpet av 1700-tallet. Felles for alle gårdene er at de eies av folk som ikke var av vanlige bondeslekter. Det kan følgelig late som om det er familiens rikdom og ikke i første rekke gårdens størrelse som har medvirket til at det ble reist toetasjes hus på disse gårdene i bygda. Noe annet påfallende er at 3 av disse gårdene lå i Øvre Rælingen, og at de tre bolighusene på disse gårdene var svært store. Den fjerde gården med et toetasjes hus lå i Ytre Rælingen. Huset her var mindre og av en helt annen type enn på de 3 andre gårdene. Vi skal omtale dette nærmere etter hvert, men et gammelt fotografi fra fogdegården på Rudsberget kan gi oss et visst bilde av hvordan et standsmessig overklassehus i Rælingen kunne se ut. Rudsberget lå – eller ligger – rett vest for åpningen av Rælingstunellen ved Nittelva.

Fogdegården på Rudsberget var utypisk for bygda. Det var det største huset i Rælingen og bygget av fogd Dedekam i 1730-årene. Huset inneholdt blant annet storstue, kammer, dagligstue, skrivekammer, sengekammer og kjøkken med kjeller under. Det må ha vært langt flere rom enn dette, for som vi ser på bildet er huset på to fulle etasjer samt loft. I 1892 ble huset revet. Tømmeret ble brukt i et hus i Solheimsgaten i Lillestrøm. Et annet hus på tunet bestod av en” skolestue, haugestue (havestue), skrivestue og et kjøkken med kielder under”. I tillegg fantes bryggerhus og drengestue.

Et generelt trekk vi møter i kildematerialene, er at husene ofte beskrives som mer eller mindre ”brøstfeldige”, dvs. i dårlig stand. Dette gjelder både for bolighus og for uthus. Med mange hus på gården, må vedlikeholdsbehovet ha vært stort. Det er en rekke ulike kilder som forteller oss om husene. Det avgjørende er å stille kildene de rette spørsmålene.

1700-talls hus i Rælingen i følge skriftlige kilder

Vi skal nå se nærmere på hvilke skriftlige kilder vi kan spørre, og hva de ulike kildene sier oss om husene i Rælingen på 1700-tallet. Det er tre hovedtyper kilder vi skal se på: arveskifter, åbotstakster og tingbøker.

Skiftemateriale

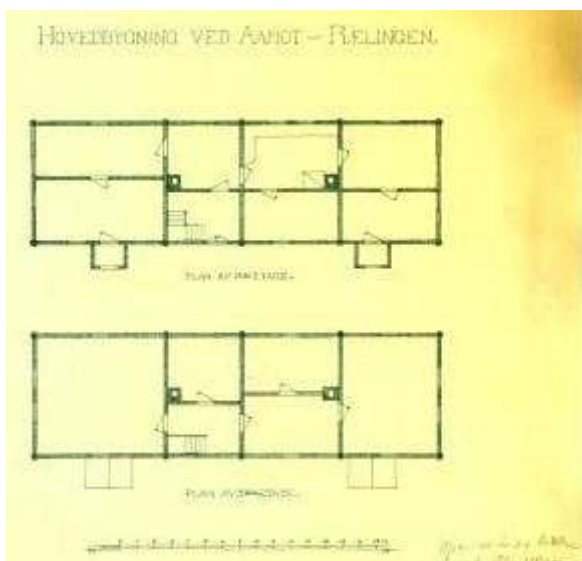
Skifter og arveoppgjør er en første kildetypen vi skal se på. Ved offentlig skifte, ble alt på gården registrert og taksert. I skifteprotokollene finner vi opplysninger om hus og tun indirekte i det vi følger løsøre og innbo fra rom til rom i mange av gårdshusene. Gjennom rommene og navnene på disse kan vi danne oss et bilde av huset. Svakheten med skifter er at de i liten grad forekommer på husmannsplassene. Plassene blir følgelig underrepresentert i dette kildematerialet. Ner-Haugen i Nordbydalen er et unntak vi skal komme tilbake til. Fordelen med skiftene er at vi så klart ser hvordan rommene var møblert og følgelig hvilken bruksfunksjon de hadde. Vi skal se på noen av skiftene vi kjenner til. Alle er fra 1700-tallets første halvdel. Rekkefølgen er ikke kronologisk, men vi får et lite innblikk i variasjonen hva gjelder bolighusene i bygda i denne perioden.

I skiftet etter Valentin Tveiter i 1739 nevnes en nattstue, stue, forstue med forstuesvale og en del uthus. Som vanlig er det en del usikkerhet beheftet med hva de ulike romnavnene i virkeligheten betegner, men vi kan med sikkerhet gå ut fra at det har vært flere bolighus på

gården, deriblant den ganske vanlige nattstuen (som blir borte på 1800-tallet). I skiftet etter Gunder Østegarden i 1751 hører vi om to hus på gården. Disse blir kalt dagligstue og nystue. Skiftet etter Gunder var forholdsvis rikt, så det er ikke til å undres over at han har hatt råd til å bygge et nytt bolighus på gården.

Det fantes to uvanlige gårdstun med store hus til i Rælingen, i tillegg til Rudsberget. De kan egentlig best sammenlignes med huset på Rudsberget som vi har sett på tidligere, selv om vi har med "vanlige" gårder å gjøre. Det dreier seg om Nedre Åmot og Lille Strøm.

Skiftet etter Klaus Klausen på Nedre Åmot i 1736 viser en Rælingsgård helt utenom det vanlige. For å forstå dette må vi ta en kort slektshistorisk avstikker. Klaus var sønn av Klaus Pedersen Stabel, som eide Lille Strøm gård. Han var fra gården Ryen i Skedsmo, og dattersønn av fogden på Nedre Romerike, Klaus Bastiansen Stabel. Det er med andre ord ikke en vanlig bondeslekt vi møter på Nedre Åmot og Lille Strøm midt på 1700-tallet. Denne delen av Nedre Åmots historie begynner for øvrig på slutten av 1600-tallet. I 1693 blir major Jacob Matheson eneier av gården. I 1713 ble Matheson kommandant på Kongsvinger festning og flyttet dit. Hans sønn Jacob ble oberst og sjef for Nordenfjeldske Dragonregiment. Det kan som en kuriositet nevnes at under Carl XII marsj gjennom Rælingen i 1716 ble husmannsstua på plassen Bråten under Øvre Åmot revet ned og brukt til forskansninger på Rælingsåsen. Det kostet 30 riksdaler å bygge stua opp igjen – en anseelig sum som brukeren av Øvre Åmot måtte søke hjelp av det offentlige for å finansiere.

Plantegning av det gamle huset på Nedre Åmot. Tegningen er utført under ledelse av arkitekt Olsen på Strømmen Trevarefabrikk. Hva grunnen har vært til at han interesserte seg for dette huset er uvisst. Det er dessverre ikke mange plantegninger av gamle hus i Rælingen.

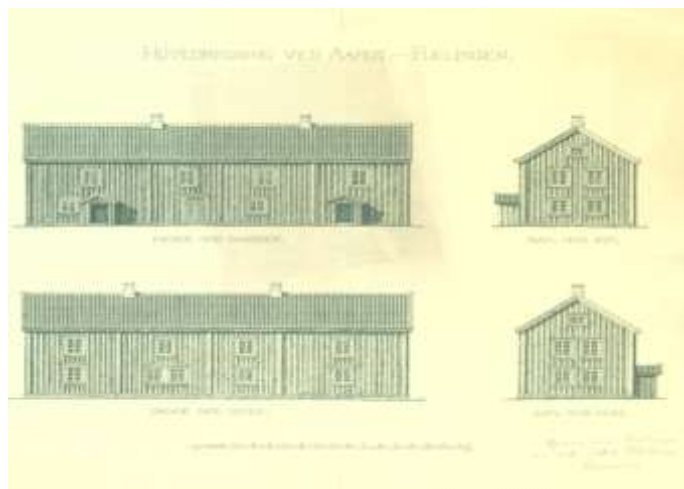
Det ikke umiddelbart enkelt å se hvilke rom som stemmer overens med benevnelsene i skiftet, men vi ser at alle rom unntatt gangen og kjøkkenet har vært varmet opp med ovner

Tegning: Riksantikvaren

Det var mange hus på Åmot. Hva gjelder bolighuset, nevner skiftet storstue, dagligstue, drengestue, nordstue, kammers og skolestue. Huset ble holdt varmt med 6 jernovner i tillegg til mura på kjøkkenet. Av inventaret finner vi hollandske skap, lakkerte tebord, flere speil, malerier og en mengde duker. Dessuten var det gardiner i alle rom. Det fantes en mengde bøker på gården; ikke bare de vanlige bibler og katekismer, men ordbøker, lærebok i geografi og en fransk grammatikk. Kanskje ikke så overraskende, når vi jo nettopp har sett at huset inneholdt en skolestue. Barna hadde dessuten egen huslærer.

Bolighuset på Nedre Åmot ble revet i 1917. På denne tiden gjennomgikk tunet stor forandring. Nytt stabbur i nasjonalromantisk dragestil ble bygget – det var det eneste i

Rælingen som hadde utskårne dragehoder på mønekanten i gavlveggene. Fra begynnelsen av 1900-tallet ble det skilt ut en mengde byggetomter. Etter krigen ble resten av gården utparsellert. Mot slutten av 1980-årene ble selve tunet utparsellert, og i dag er det ingen spor etter det gamle tunet på Nedre Åmot.

Tegning av fasader og gavlvegger på Nedre Åmot. Et elegant 1700-tallshus. De overbygde inngangene førte rett inn i hver sin stue, mens dobbeltdøren i midten ledet inn i gangen.

Tegning: Riksantikvaren

Den samme velstand møter oss på Lille Strøm, da faren til Klaus dør i 1734. Huset var bygget rundt år 1700 og inneholdt bl.a. storstue, enkemannskammer, rullekammer, det nye kammer, barnekammer, sal og nordbod. Dette er eneste gang vi i Rælingen hører om eget barneværelse! Huset ble revet i 1970-årene. I dag ligger NAFs veistasjon på det som er tilbake av tunet på Lille Strøm.

Lille Strøm gård på et postkort fra rundt 1915. Vi ser fasaden på huset fra 1700-tallet, og skimter så vidt tilbygget fra 1800-tallet ned mot jernbanen. Stabburet er ganske nytt da bildet ble tatt. Det ser ut til å være bygget i en nasjonalromantisk stilart. Uthusene ligger til venstre og drengestua midt i mot.

Det siste skiftet vi skal se på er fra husmannsplassen Ner-Haugen i Nordbydalen i 1736 – et av få husmannsskifter vi har. Ner-Haugen ble antakeligvis ryddet av Amund Kristoffersen fra Nes. Da han døde går det frem at han eide husene på plassen. Han var gift med Anne Valentinsdatter fra Søndre Tveiter. Her ser vi noe typisk for de eldre husmannsplassene og de første folkene der. Det er yngre søsken på gårder som blir husmenn. Tunet bestod av stue med kove, stolpebu, låve med stall, fjøs, sauestall og et loft. Dette er den eneste gang vi finner et loft på en husmannsplass i Rælingen. At det var et loft på Ner-Haugen skyldes nok nettopp at Amund og Anne var født på hver sin gård, og ikke var av de fattigste plassfolkene. Skiftet forteller dessuten at det var mye utstyr og husgeråd på plassen.

Huset på Ner-Haugen står ennå. Opprinnelig ei toroms stue, men modernisert til en fireromsbygning sent på 1800-tallet. Det er mulig huset er det opprinnelige våningshuset fra 1736. Huset er det eneste som står tilbake av de mange husmannsstuene i dalen. Det er unikt, og eierne har lykkeligvis planer om å restaurere det. Lærer Karl Hansen, som har skrevet om sin barndom i Nordbydalen i 1870-årene, vokste opp på Ner-Haugen (se side 16).

Foto: Hans Kr. Halvorsen-Monsrud

Åbotstakster

Åbotstakstene er kilder som gir opplysninger om den tekniske standarden til gårdshusene ved eier- eller brukerskifte. Vi må huske på at mange av bøndene i Rælingen var leilendinger, dvs. at de leide gården. Leilendingsbonden hadde plikt til å holde husene i stand og ikke forringe verdien på gården. Ved overlattelse til ny bruker hendte det ofte at forrige bruker ble dømt til å sette et eller flere hus i stand før han overlott gården til neste bruker, eller å erstatte verdiforringelsen. Til og med på Fet prestegård skjedde dette (vi må huske at presten på en måte leide gården av staten). Åbotstakstene gir oss altså mer direkte informasjon om husene på gården enn skiftene.

En åbotsbesiktigelse på Nordby i 1723 forteller oss om ”Den sydre Stuebygning, bestaaende af en Underbygning og en Overbygning. I underbygningen er en skorsten og i Overbygningen en Kakkellovn. Den nederste Bygning er forfalden, og alt intet tjenlig at reparere, da baade Lafter og Vægger er forraadnede under”. At det er peis i første etasje og jernovn i andre kjenner vi til fra bolighus i andre distrikter på 1700-tallets slutt. På denne tiden kunne det forekomme at gårdens gjesterom og finstue lå i andre etasje. Dette finner vi eksempler på i de såkalte «uppstugguene» i deler av Telemark.

Det er spennende at vi finner samme type hus i Rælingen i begynnelsen av århundret. At huset er på Nordby kan være typisk. Gården var eid av handelsfamilier i Christiania sammen med sagbrukene langs Nordbyåa i Nordbydalen. Det kan nok spekuleres i om rommet i andre etasje har tjent som oppholdsrom for eierne av sagbruket når de har vært i Rælingen. Videre heter det i besiktigelsen på Nordby at ” Den nordre Bygning er af slettere beskaffenhed og intet er at hjelpe med nogen bekostning”. Det er altså to bolighus på Nordby. Det ene er i to etasjer, med peis nede og jernovn oppe. Veggene i første etasje har vært så dårlige at vi kan undres på hvordan andre etasje har kunnet stå. Det andre bolighuset må ha vært et enetasjes hus, og i dårligere stand enn det andre.

Om uthusene hører vi at de jevnt over er i dårlig stand, men det som er mest interessant er en stolpebod (bu, stabbur) som sies å ha vært flyttet tre ganger! Vi kan bare undres over hva som har vært grunnen til at de flyttet bua så ofte. Vi vet dessverre ikke noe om tunet på Nordby på 1600-tallet.

Tingbøker

Den tredje type kilder som forteller oss om hus, er tingbøkene. Bygdetinget var den lokale underretten. Her ble alle typer konflikter behandlet, og sorenskriveren førte protokoller fra rettsforhandlingene. Avhengig av sakene, kommer det ofte frem informasjon om hus og tun. Vitneutsagn og referater i tingbøkene er altså verdifulle. Her får vi unike innblikk i konkrete livssituasjoner, med beskrivelse av alle forhold som har relevans for en sak. Hva dette kan fortelle om hus har vi allerede sett i rammeteksten om rettsaken på By i 1672. Ofte kunne konflikter og annet som ikke har direkte relevans med bygninger og slikt utspille seg innendørs, og da kommer opplysninger om husene også i fokus.

Dette ser vi i en spennende rettssak om et overfall og påfølgende slagsmål på Ramstad i 1676. Torstein hadde gått løs på sin medbruker Gudmund på gården en søndags morgen og trengt seg inn i Gudmunds stue og hugget ham med en krumsabel. Vitner sier at Gudmund viste dem døra fra stua inn i koven. De ”så da at den fjel som stod fast ved døra nylig hadde vært brukket fra, og en annen fjel som sto tvert over døra inne i Gudmunds stue var i stykker”. At Gudmund hevdet det var Torsteins kjerring som hadde forvoldt skaden på døra lørdagen før, er en annen historie.

Slåsskampen mellom Torstein og Gudmund på Ramstad i Astrid Mills' strek.

Kan skadene på døra mellom stua og koven skyldes at folk i stua hadde rømt inn i koven for å gjemme seg da Torstein grep til kniven? Dører pleide å være solide, så det må ha vært brukt rå makt.

Vi kan jo bare lure på hvilken rolle Torsteins kone har hatt oppi det hele...

Fra Fet prestegård har vi et godt eksempel på hva tingbøkene kan fortelle om hus. Sokneprest Johan Mogensen Teiste forlangte befaring av borgerstua og herremakket på prestegården i 1672 fordi huset var i dårlig stand. Svalgangen hadde seget fra huset. Dessuten måtte skorstenen i herremakket tas ned og mures opp på nytt, og vinduene i borgstua utstyres med jern. Huset som nevnes her er spennende. Herremakket var en gjestestue, hvor biskopen og andre av øvrigheten bodde når de oppholdt seg på gården. Borgstua var rommet som menigheten disponerte. Vedlikeholdet av husene på prestegården var fordelt mellom presten og menigheten. Borgstue og herremakk var det allmuen i Rælingen som skulle holde i stand. Noe de ikke bestandig var villige til, for i kallsboken blir det omtalt en nå forsvunnet forliksavtale mellom Mogens Theiste og "Rellings almue" om borgerstuens oppbyggelse. I samme befaring leser vi at det var blitt tømret opp et nytt bryggerhus på prestegården og at det gamle var revet ned "med både skorsten og alt".

På Fet prestegård stod det altså på denne tiden to hus med peis og pipe. Det ene huset hadde til og med to etasjer. Dette kan ikke ha vært et alminnelig syn på denne tiden. Det som dessverre ikke kommer frem, er om herremakket ble varmet opp av en jernovn. Dette er lite trolig. Men vi vet fra byhus i senmiddelalderen at boligværelset kunne ligge i andre etasje og varmes opp med åpen ild. Kanskje har det vært peis i andre etasje i herremakket også.

For å oppsummere det vi har sagt om husene på 1700-tallet, ser vi at det fantes bolighus på både en og to etasjer. Hus på en etasje med to eller tre rom var de mest vanlige både på plasser og gårder i Rælingen. Vi skal nå kort se på utviklingen fra 1700-tallets slutt og fremover på 1800-tallet.

Utviklingen av mer moderne og større hus

Mot slutten av 1700-tallet blir gårdshusene større. Husene får flere rom, og rommene får så smått ulike funksjoner. Det er også i denne perioden at midtkammersbygningen kommer på

moten. I Rælingen finner vi slike hus på Fjerdingby (Bygdetunet), på nabogården Fjerdingbyhaugen og i Teien.

Midtkammersbygningene er innbyrdes ganske forskjellige og har ulik tilblivelseshistorie. De har til felles at hovedinngangen deler huset i to, det er tilnærmet likt bygningsvolum på hver side av hovedinngangen. Dette ser vi godt på den gamle hovedbygningen på Søgarn Fjerdingby. Bildet er tatt i 1940-årene.

Det blir også mer vanlig å bygge i høyden, i det minste i en og en halv etasje. Rommene i 2. etasje kunne bli brukt både til bolig og til lagringsplass. Fra midten av 1800-tallet finner vi hus med en tre- eller fireromsløsning med pipa plassert sentralt i huset. De eldste eksemplene på disse husene i bygda er den gamle nå nedrevne hovedbygningen på Øvre Holt og våningshuset på Slette, rett ved bensinstasjonen på Hektnersletta. Etter hvert blir «midtpipehuset» nesten enerådende – hustypen dominerer den perioden vi stilhistorisk kaller sveitserstil, i årene mellom 1860 og 1920. Det er disse gårdshusene vi finner flest av i Rælingen i dag. Det er altså et ganske sent fenomen at bolighuset på en gård er hvitmalt i to etasjer, med krysspostvinduer, ”kniplinger” og ymse utskjæringer rundt vinduer og dører. Disse husene representerer en siste og ganske seiglivet fase i utviklingen av bolighuset på gårdene i bygda. I forhold til eldre hus, var sveitserstilsbyggene mer tilpasset arbeidslivet på gården. De fleste hadde kjøkkeninngang med bislag. Denne inngangen ble brukt til hverdags, slik at man ikke dro møkk fra arbeidstøy inn i hele huset. Hovedinngangen ledet ofte inn til en gang og en dør rett inn til storstua.

Det er i sær fra 1800-tallets begynnelse at husene på plassene begynner å skille seg fra husene på gårdene hva gjelder størrelse og ikke minst utseende. Gårdshusene blir større og mer moderne. En overveldende del av de gamle 1700-tallshusene på gårdene blir revet eller bygget om – eller de endrer bruksfunksjon. Samtidig ser vi at plasshusene beholder den gammeldagse størrelsen og romløsningen. Plasshusene blir ”hengende etter” hva gjelder husmote og moderne bygninger.

På 1800-tallet ser vi dessuten at eldre bolighus på gården blir brukt som bryggerhus, som f. eks. på Søndre Fjerdingby. Bryggerhusene kunne også fungere som bolig for gårdens tjenestefolk.

I 1838 ble det holdt skifteregistrering etter Halvor Jakobsen på Søndre Fjerdingby. Alt av møbler og løsøre listes opp i rom etter rom, hus etter hus. Rommene i hovedhuset (Bygdetunet) kalles kjøkkenet, dagligstuen, midtkammerset og storstuen. Det er et bolighus til på tunet i 1838. I skiftet kalles den gamlestuen. Dessuten vet vi at det stod et eldre hus på det stedet bygdetunet står i dag, så det må ha vært to bolighus på Fjerdingby over lang tid. Gamlestuen har to rom: gamlestukammeret og gamlestuen. Ut fra romnavnene har vi grunn til å anta at dette dreier seg om den vanlige to- eller treromsstua fra 1700-tallet. Gamlestukammeret har tydeligvis fungert som soveværelse. Her finner vi både seng, kleskiste, gulvur, melkeskap og en jernovn. Gamlestuen har tydeligvis vært grovkjøkkenet, dvs. bryggerhuset på gården. Riktignok står det en seng her, men det som har preget rommet er ulik redskap av en mengde slag, ikke minst til matlaging, slakting og ølbrygging.

Hvorfor flyttet man hus?

Vi nevnte det kort helt innledningsvis; det er mange årsaker til at hus ble flyttet. Det dreier seg om både håndverksteknikker, økonomiske forhold, materialbruk, oppdeling av gårder og etablering av nye husmannsplasser og nedleggelse av andre. Også den stadige økningen i folketallet har hatt en medvirkende rolle. Vi skal se på noen av årsakene. Andre vil vi komme inn på underveis.

Byggtekniske forhold gjorde flytting mulig

Et laftet tømmerhus er relativt enkelt å rive ned. Fjerner man utvendig og innvendig panel, sitter man tilbake med en tømmerkjerne og eventuelle delevegger av tømmer eller panel. Begynner man på toppen, kan stokkene plukkes fra hverandre som et byggesett. Få blir ødelagt i prosessen. Også bord og planker kan tas vekk relativt uskadd og brukes på ny. Ofte kunne panelingsbord bli snudd, slik at den gamle baksiden ble en ny forside, ofte med nye høvlede profiler og ny maling.

Tømmeret blir merket og kan settes sammen igjen på samme måte. Inventaret i husene var enkelt; veggfast innredning kunne tas ned sammen med huset og brukes på nytt. Ofte var den viktigste ressursen likevel tømmerveggene. Med tanke på skader var de mest utsatte stedene bunnstokker og de øverste stokkene under takskjegget. Dette kunne imidlertid erstattes med nytt tømmer. Vi har også eksempler på at gavlveggene ble bygget i reisverk ved flytting, slik at man kun tok vare på selve tømmerkjernen til og med de innvendige takbjelkene.

Vi ser altså at byggemåte og håndverksteknikker gjorde det mulig og relativt enkelt å ta ned hus, flytte dem og bygge dem opp på nytt. Det viktigste og mest verdifulle var tømmerveggene.

Gjenoppbygging av Svingenstua på Bygdetunet. Tømmerveggene var i god stand. Resten kunne rekonstrueres og gjøres nytt. Vi ser at stuedelen er bredere enn kjøkkenet. Stua er en av de siste som er flyttet i Rælingen. Huset ble ombygget og modernisert etter krigen, se side 20.

Foto: Hans Kr. Halvorsen-Monsrud

Behov for mer moderne hus

Ved flytting kunne huset ofte moderniseres. At dette ble gjort, ser vi ganske fort når vi går flyttede hus nærmere etter i sømmene. Nyere vinduer kunne settes inn, vindusåpninger og døråpninger flyttes. Rominndelingen kunne endres ved å sette inn nye delevegger og flytte plasseringen av pipa. Innredningen kunne dessuten gjøres mer tidsmessig. En flyttet tømmerkjerne kunne også inngå som del av et nytt og større hus, noe som var ganske vanlig på gårdene. Man kunne sette to tømmerkjerner ved siden av hverandre og forbinde dem med en gang av panel, slik det ble gjort i Teien og på Fjerdingsbyhaugen, eller man kunne bygge til nye rom på den flyttede tømmerkjernen, slik det ble gjort på Skovholt. Ofte bygget man til en etasje, eller man tømret opp en ny underetasje, og satt de gamle stueveggene oppå de nye veggene. I den gamle hovedbygningen på Øvre Holt var eldre panelingsbord brukt på nytt i andre etasje. De var blitt snudd og høvlet med nye profiler på den gamle baksiden. På denne måten fikk man panel med moderne preg med gjenbruk av gamle bord.

Det kunne imidlertid også hende at hus ble nedgradert ved flytting. Dette betyr at et bolighus ble brukt til andre formål enn bolig (et bolighus som ender opp som bryggerhus, for eksempel), eller at huset kunne bli brukt i andre typer bygninger. Nedgradering kan også innebære at kun deler av hus ble flyttet eller gjenbrukt, som for eksempel stuedelen i Svingenstua på Bygdetunet, hvor kun deler av et hus i form av tre vegger er gjenbrukt. Vi skal se nærmere på de få eksemplene vi har på dette etter hvert.

Fjerdingsbyhaugen, frem til 1764 husmannsplass under Søndre Fjerdingsby. Den gamle 1700-talls toromsstustua på plassen ble en moderne midtkammersbygning tidlig på 1800-tallet ved at man bygget til en storstue mot nord (høyre halvdel av huset). De to bygningsdelene ble forbundet med en midtgang med kammer. Huset har senere gjennomgått mange endringer, men har fortsatt et autentisk preg. Foto: Norsk Folkemuseum

Økonomiske årsaker til flytting og gjenbruk

Økonomien i det gamle bondesamfunnet er også en av årsakene til at hus ofte ble flyttet. Tømmer var dyrt og hadde størst verdi som sagtømmer, dvs. som salgsvare. Planker og bord var ennå dyrere å bruke, det måtte jo først skjæres på saga. Gjenbruk var vanlig. Ingenting ble kastet før det var utslitt. Gamle dører ble brukt på uthus, utrangerte møbler fikk nytt liv i låver eller stallvaler (gangen foran stallen) som oppbevaringssteder for allehånde redskap. Ikke få gamle skap i Rælingen er reddet ut av stallvaler og låver på 1900-tallet. Gamle vinduer kunne brukes i låveveggen eller i bryggerhuset.

Gjenbruk av bygningsmateriale føyer seg således inn i en forankret gjenbrukstradisjon. Og det var ikke bare hus av god kvalitet som ble flyttet og brukt på ny. Man brukte alt, så lenge det kunne brukes. Uthuset på eiendommen Fjell, som ligger rett ved innkjøringen til det nye byggefeltet i Hektner- og Smedstadåsen, var opprinnelig deler av ei husmannsstue under Holt. Som bolighus var nok stua for dårlig til å flyttes, men den kunne gjøre nytte som materialer i et uthus. Dette er for øvrig typisk: Uthus trengte svært ofte å bli vedlikeholdt, og man brukte det man hadde.

På Bygdetunet finner vi gjenbruk av bord fra den gamle 1600-talls kirken. Rosemalte himlingsbord (innvendige takbord) som sikkert er blitt brukt flere ganger før de er endt opp i yttertaket på Fjerdingby. Det sier oss at også materialer fra prestisjebygg som kirker kunne resirkuleres i profane bygninger. Kjelleren og gulvet under midtkammerset på Fjerdingby er dessuten fra et tidligere hus på samme stedet. Til alt overmål er taket i kjelleren laget av gamle gulvbord; de er snudd opp ned, slik at slitasjesporene og de gamle trenaglene nå vender ned mot kjelleren. Det er altså snakk om gjenbruk i flere generasjoner hus på samme tun.

Det er i 2012 planer om å foreta undersøkelser av materialene i kjellertaket med sikte på å bestemme alderen på dem. Dette vil forhåpentligvis gi oss noen flere holdepunkter når det gjelder bygdetunets bygningshistorie.

Gjenbruk av gulvbord i kjellertaket på Bygdetunet. Vi ser hodene på de gamle trenaglene. Bordene er skråteljet i enden, slik at de har vært tilpasset veggkonstruksjonen i en tidligere bygning. Ved gjenbruk i kjelleren ble bordene snudd, slik at både naglehoder og slitasjespor vender ned i kjelleren. Med tanke på at naglehodene er ganske store, er det lite trolig at bordene har vært gulv i et bolighus. Det er uklart hvor gammel kjelleren er. Ting kan tyde på at kjellermuren er eldre det gulvet dagens hovedbygning delvis er bygget over. I så fall er kan kjelleren være fra sent på 1600-tallet eller tidlig på 1700-tallet. Hvis det er tilfelle, er gjenbruksmaterialene i kjellertaket svært gamle.

Foto: Hans Kr. Halvorsen-Monsrud

Hvilke hus ble flyttet?

Svaret er: nær sagt alle. Ikke slik at alle hus ble flyttet, men i den forstand at man flyttet alle typer hus. Små og store, nyere og eldre. Husmannsstuer og bolighus på gårder ser ut til å ha blitt flyttet på i like stor grad. Det var dessuten ikke bare privathus som ble flyttet og gjenbrukt. I nyere tid, dvs. fra slutten av 1800-tallet, ser vi at offentlige bygninger også kunne bli flyttet. Det er derimot ikke så ofte vi hører om flytting av uthus. Grunnen kan kanskje være at uthusene i stor grad var for dårlige til å brukes på nytt. Unntaket er låven på plassen/bruket Krok ved Jar og låven på Skovholt. I Krok ble låven revet ned så sent som rundt 1930 og flyttet til Søgarden Grini. Husene ble flyttet noen tiår før. Kanskje ble låven brukt som utløe av bonden på Nordstua Jar før den ble tatt ned. Låven og tunet på Skovholt skal vi komme tilbake til.

Bua på Flatby på Hektnersletta. Den er flyttet fra Sjø-Uller rundt 1920. Inngangen i gavlen er et gammelt trekk, som tyder på at bua kan være fra 1700-tallet. I så fall er den en av de eldste i bygda. Gulvet består av halvkløyvde tømmerstokker, også et svært gammelt bygningstrekk. Bua ble flyttet fra Sjø-Uller av konsul Duborgh på Huldreheim, som eide Flatby i en periode.

Foto: Ole J. Holt

I det hele tatt later det til at det var anledningen som skapte behovet for hus på vandring. Hus ble flyttet langt av gårde eller de ble flyttet over korte avstander. Alt etter behov. Noen hus ble oppgradert ved flyttingen, dvs. at de ble gjort mer moderne, mens andre ble nedgradert, dvs. at de ikke lenger tjente til vanlig boligformål. Det kan være at det er flere hus enn vi tror som har en vandringshistorie bak seg. Tar man vekk panel, kan det ofte skjule seg tallmerking på stukkene, noe som med sikkerhet viser at huset er flyttet. Kanskje finner man gjenkabbede åpninger etter tidligere vinduer og dører, kanskje finner man nyere og eldre materiale om hverandre. Det er derfor viktig å være oppmerksom når man har med eldre hus å gjøre: vi må dokumentere den historien de har å fortelle!

Vi skal nå se litt nærmere på ulike hus som er blitt flyttet i Rælingen. Jeg har valgt å gjøre det ved å dele husene inn i ulike kategorier: husmannsstuer, gårdshus og det jeg har valgt å kalle ”offentlige bygg”. Inndelingen er kun foretatt for å skape en bedre struktur i fremstillingen. Uthusene er allerede kommentert ovenfor.

Våningshus på husmannsplasser

Husene på plassene var små, ellers kunne de likne mye på de eldste gårdshusene. Fotomateriale viser oss stuer preget av et visst forfall, med værslitte tømmervegger. Noen stuer stod på grunnmur med en liten kjeller, men slett ikke alle. Mens bolighusene på gårdene utviklet seg i følge mote og stilretninger, forble husmannsstuene ofte skåret over samme lest. Enkle tre- eller toroms stuer i en etasje. Kjøkkenet ble varmet opp av peisen, eller mura som det heter på Romerike. Dette var også lyskilden i kjøkkenet. Mot slutten av 1800-tallet ble

det ofte satt inn en støpejernskomfyr i mura. Dette gjorde matlagingen mer lettvinnt og gjorde sitt til at kjøkkenet ble varmere. Fra Nordbydalen vet vi at kvinnene ofte satt i kammerset med håndarbeidet om vinteren. Dette rommet var mindre og ble holdt varmt av en jernovn.

Utdrag fra lærer Karl Hansens beskrivelse av husmannsstuene i Nordbydalen i 1860-årene. ”I mitt barndomshjem Ner-Haugen var det ikke kjeller, men det var det i Opp-Haugen. Innvendig fantes ikke paneling, og ikke alle vinduene kunne åpnes. Kjøkkenet var meget stort, for det måtte være plass til forskjellig arbeide, ikke bare husarbeide for konen, men også mannfolkene hadde forskjellig å rusle med om kveldene. Og så hadde konen som regel en vev oppe, og den tok stor plass. Men det var ufyselig og kaldt på kjøkkenet”.

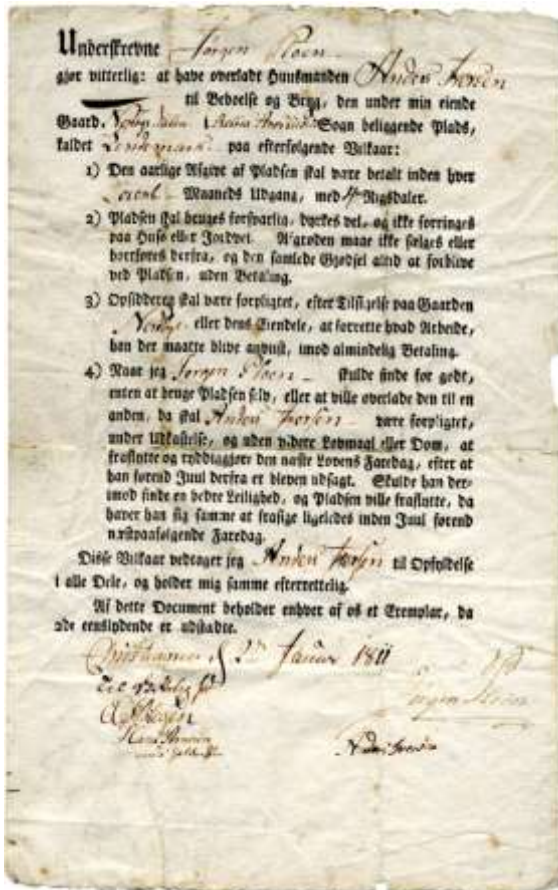

Lindemark i Nordbydalen. Ei lita og grå stue med kun et vindu på gavlveggen. Uthusene på Lindemark var ganske store. I brukets eiendomsoversikt fra 1888 oppføres plassen med 16 mål dyrket og 16 mål udyrket jord. Dette gjorde at plassen var en av dalens største i samlet areal. Jens Lindemark er den første husmannen vi møter på plassen. Han blir stevnet for gjeld i 1676. Lindemark er med det også et av de eldste bostedene i Nordbydalen.

Endringer i bosettingsmønster og industri førte ofte til flytting av husmannsplasser. Grunnen er at husmannen ikke kunne leve av plassen alene. Det var for lite jord til å fø en familie. Enkelte plasser var til og med uten jord. Ofte var husmannen knyttet til sagbruksindustrien eller tømmerfløting, eller han var håndverker. Dette førte til at plassfolkene i mye større grad enn bøndene var avhengig av andre næringsveier og fulgte utvikling og de geografiske endringer av disse. Dette påvirker også plassering og etter hvert eventuell flytting av husmannsplassene. Her har flyttingen av hus med andre ord å gjøre med årsaker som har sammenheng med endringer i selve samfunnsstrukturen å gjøre.

Vi skal forsøke å forklare dette nærmere ved å bruke Nordbydalen i Ytre Rælingen som eksempel. Grunnen til at jeg har valgt Nordbydalen er at det var en stor tetthet av plasser i området over et langt tidsrom. Dette gir oss et godt tilfang av hus, og et godt undersøkelsesgrunnlag. Dessuten er det påfallende hvor mange husmannsplasser som oppstår og blir borte i dette området, dersom vi utvider det til å dekke strekningen By til Grini. Mindre plasser og plasser uten jord må ofte ha stått tomme i forbindelse med at folk har flyttet på seg. Gjennomgående ser det ut til å ha vært stor gjennomtrekk av folk på plassene, særlig på de dårligste. Unntak finnes: på noen plasser kan vi følge samme slektene i flere generasjoner.

Vi har få bevarte husmannskontrakter fra Rælingen. Husmannskontrakt fra Lindemark mellom Jørgen Pløen, eier av Nordby, og husmannen Anders Iversen er en av få. Anders har signert egenhendig nederst til høyre.

Husmannen bodde på en plass som ikke var utskilt som egen eiendom. Husmannsplassen hørte altså til gården, og husmannen var underlagt gårdeierens krav og vilkår.

Husmannskontrakten regulerte forholdet mellom bonden og husmannen. Avgiften på plassen, arbeidsplikt på gården og andre forhold ble bestemt. Kontraktene kunne skrives for hånd, eller man kunne bruke ferdige skjemaer slik tilfellet er her. Vanlige betingelser var at husmannen ikke hadde lov til å hugge i skogen uten anvisning, han skulle ikke avhende gjødsel eller avling, husene skulle holdes i orden og han kunne sies opp fra plassen når bonden besluttet det.

Nordbydalen – eksempler på flytting av husmannsplasser i samme område

I Nordbydalen ble det fra midt på 1600-tallet av drevet en omfattende sagbruksvirksomhet. Fram til 1860-årene bestod sagbruksdriften av på det meste 8 oppgangssager langs Nordbyåa. Nordbydalen hørte til gårdene Nes og Nordby. Gårdene var eid av handelsborgere i Christiania, som hadde kontroll over sagdriften. Husmannsplassene i området hørte således inn under Nordbybruket – ikke inn under gårdene Nordby og Nes.

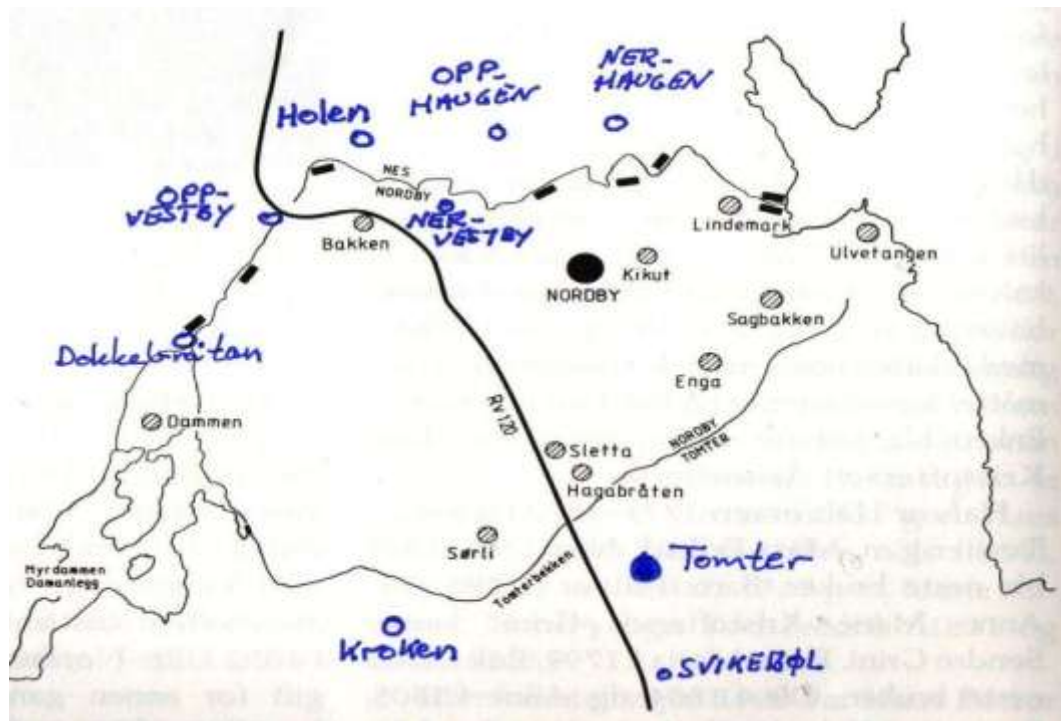

Husmannsplassene Ner-Vestby (nederst i bildet), Bakken (øverst til venstre) og Opp-Vestby (øverst til høyre) i Nordbydalen omkring 1860.

Langs åa ser vi tre oppgangssager. Plassene lå nær sagene, og plassfolkene var avhengige av arbeidet på saga for å klare seg. Huset i Ner-Vestby ble flyttet mot Karlstad rundt 1910. Bakken ligger der fortsatt, med nytt hus bygget tidlig i 1980-årene. Rv 120 slynger seg i dag i en bue mellom Opp-Vestby og Bakken. Området er i dag fullstendig gjengrodd.

Husmannsplassene lå tett i området, og forsynte eierne av gårder og sager med gratis arbeidskraft. I løpet av 1860-årene ble sagdriften lagt om til dampdrevet sirkelsag nede ved Øyeren. I 1904 skilles Nordby gård fra bruket og selges fra som eget gårdsbruk. Nes var blitt bondeselveie noen tiår før. Omtrent samtidig ble det etablert et teglverk nede ved elva og i 1914 fikk bruket et eget elektrisitetsverk som i hovedsak forsynte teglverket med strøm. Bruket ble nå drevet moderne, med betalt arbeidskraft. Når Nordby selges fra bruket, selges samtidig husmannsplassene. Det var ikke lenger lønnsomt eller mulig å drive bruket med egen arbeidskraft hentet fra husmannsplassene. Den tidligere husmannen var blitt industriarbeider.

Det er nettopp i denne perioden på begynnelsen av 1900-tallet at en del av plassene blir lagt ned og at husene på noen av de nedlagte plassene dukker opp andre steder. Det som er særegent for Nordbydalsområdet, er at hus flyttes innenfor et avgrenset område i løpet av en periode på et par hundre år. Vi skal se nærmere på noen hus som illustrerer dette.

Oversikt over plassene i Nordbydalen. Åa fra Myrdammen og ned til elva skilte mellom Nordby og Nes. Sagene er markert med sorte rektangler langs elva nedover. Plassene og småbrukene på Tomter er ikke tegnet inn med unntak av Kroken.

Mange av plassene er forsvunnet, mens andre fortsatt er bosteder. Det er ennå mulig å finne spor etter de nedlagte plassene. Gamle blomster, gjerne rosebusker og syriner, forteller hvor stuen stod. Det samme gjør steiner etter murer og sammenraste ildsteder.

Oppgangssagene er det derimot ingen rester etter, men det er jo lov å lete likevel. Kanskje finner du noe!

Ner-Vestby lå noen hundre meter nedenfor oppkjøringen til Myrdammen badebass. Stua var på om lag 50kvadratmeter. I følge folketellingen for 1900 bodde det 5 mennesker i Ner-

Vestby. En husmannsenke som drev med spinning og veving og hennes åndssvake datter, som begge fikk understøttelse fra fattigvesenet . I tillegg et nygift ektepar med en nyfødt datter. De betegnes som innerster, dvs at de leide et rom eller to. Innerstfamilien kjøpte etter hvert Hesteløkka da skolen i 1918 ble flyttet til Nordby.

Like etter 1910 ble stua på Ner-Vestby flyttet opp mot Karlstad, rett ved dagens fylkesveg 120, og fikk navnet Svikebøl. Sammen med Svikebøl ble det bygget fire hus til i samme område, nemlig Granlund, Berg, Solvang og Solhaug. Med unntak av Svikebøl skal alle husene vært bygget av nye materialer og det var Kristian Tomter på Tomter gård som solgte eiendommene. Alle var de ment som privatboliger for ansatte ved Nordbybruket. I følge folketellingen for 1910 arbeidet alle mannfolkene på disse stedene enten på teglverket eller sagbruket i tillegg til at de drev med tømmerhugging om vinteren. Med disse husene møter vi følgelig de første moderne arbeiderboliger i Ytre Rælingen, og utviklingen er for så vidt parallell med den vi møter i Øvre Rælingen hva gjelder boligfortetting.

Eiendommene i dette området var på noen mål, og kunne fø et par griser og noen høns. Moderne frukthager og potetland ble opparbeidet rundt husene. Svikebøl ble typisk nok modernisert da det fikk sin nye plassering. Et bislag med kott ble bygget til, og med innvendige lettvegger fikk huset en moderne treromsløsning med gang, kjøkken, kammers og stue, og staffpanelte vegger ute og inne. Det ble innlagt vann og bygget en kjøkkeninnredning med benk og overskap. Grua (peisen, mura,) som vi finner spor etter den dag i dag der hvor huset stod på Ner-Vestby, ble ikke bygget opp. I stedet fikk kjøkkenet støpejernskomfyr. Nye vinduer ble også satt inn. Huset ble imidlertid ikke bygget på i høyden. Vi vet ikke om uthusene på Ner-Vestby ble flyttet. Kanskje var de for dårlige. På bildet fra 1860-årene ser vi at låven har blandet takteking av teglstein og trebord. Fjóstaket er tekket med trebord alene.

Detalj fra kjøkkenet i Svikebøl med innredning og panel fra like etter 1910.

Huset ble fraflyttet i 1968, og stod uten endringer frem til det ble revet.

Kjøkkengardinene er av nylon – siste skrik og lettere å stelle enn de gamle av bomull. Bildet på veggen til venstre for vinduet er et utklipp med julemotiv fra Norsk Ukeblad.

Foto: Hans Kr. Halvorsen-Monsrud

Det som er spennende med Svikebøl/Ner-Vestby, er at mye tyder på at huset opprinnelig var stua på plassen Kroken under Tomter. Det er usikkert hvor Kroken lå, men rett nord for Fjellstadvfeltet, tett på den offentlige lysløypa, er det et stedsnavn som heter Krokensle. På 1970-tallet kunne man fortsatt se rester etter leet (grinda) som i sin tid avgrenset beitemarka til Tomter mot skogen her. Like i nærheten er det rydningsrøyser og mulige spor etter en

sammenrast grue. Mye tyder på at Kroken lå nettopp her. På begynnelsen av 1800-tallet flyttes stua så ned ved Nordbyåa, noen hundre meter nedenfor rv120. Første gang vi møter Ner-Vestby og folkene der er i begynnelsen av 1820-årene. Hva kan årsaken til flyttingen ha vært? Næringsgrunnlaget på Kroken kan ikke ha vært stort. Det er en plass som kommer og går i kildene, det ser ikke ut til at den har vært bebodd hele tiden. Visse ting kan tyde på at den er blitt brukt som et bosted under Løkka, muligens for innerster (folk som leide hus eller rom hos andre) eller for kårfolk. Ved å flytte huset ned til åa fikk man etablert en plass rett ved saga, og gras til kufôr var det jo mulighet til å slå i utmark og andre steder. Flyttinga har etter alt å dømme hatt sin årsak i forhold knyttet til behovet for enklere tilgang på arbeidskraft ved bruket.

Hva så med andre hus og plasser i Nordbydalen? Holen, rett ved Hesteløkka, fikk nye hus rundt 1923. Vi skal omtale dette nærmere når vi ser på bolighusene på Nordby. Husene på Dammen forsvant uten at vi vet om de ble brukt på nytt.

Opp-Vestby rundt 1890.
Oppkjøringen til Myrdammen badeplass er omtrent hvor låven står på bildet. Plassen ble selveid bruk i 1863, noe som er ganske tidlig. Da riksveg 120 ble anlagt på 30-tallet, ble Opp-Vestby flyttet noen hundre meter lenger vest. Samtidig ble huset modernisert og påbygget med en etasje. Uthusene som vi ser på bildet fra 1890-årene ble ikke flyttet med.

Det som for så vidt preger hele området mellom By og Grini er at det er flere husmannsplasser som ”kommer og går”. Det vil si at plasser oppstår og forsvinner uten at vi klarer å spore dem. Det vil innebære at det nok er langt flere plasser enn vi vet om i dag som ble flyttet både en og flere ganger.

Svingenstua, i dag på Bygdetunet, er et kapittel for seg. Plassen er en av de yngste i Nordbydalen og oppstod i 1850-årene. Huset er sammensatt av to enheter. Kjøkkenet utgjøres av en tømmerkjerne, uten tegn på at tømmeret er gjenbruksmaterialer. Det behøver ikke bety at denne delen av huset ikke er flyttet. Det er blitt sagt at Svingen også er flyttet, muligens fra en plass under Grini eller Jar. Stuedelen består av tre vegger som er festet til kjøkkenets tømmerkjerne. Tømmeret er av store dimensjoner og nydelig flatteljet på innsiden. Alt tyder på at vi i denne delen av huset har å gjøre med en bygning fra 1700-tallet. Ved nedrivning av huset i 2005 ble det også oppdaget panelingsbord og listverk fra 1700-tallet i denne delen av huset. Tømmerstokkene i stuedelen har på et tidspunkt blitt kjørt gjennom saga, for utvendig er de flatskjærte. Antakeligvis har man gjort dette for å få bakhun (vrakbord av den ytterste barkkanten på stokken) som man kunne kle en uthusvegg eller annet med når plassen ble etablert i 1850-årene. Man kan undre seg på hvorfor ikke hele huset som stua i Svingen har vært en del av ble brukt om igjen. Kanskje ble den brukt på en annen husmannsstue, eller på en annen gård? Det Svingenstua lærer oss, er derfor at også deler av hus kunne flyttes og brukes på nytt. Flytteregelen gjelder altså ikke bare hele bygningskropper, men også deler av dem. Da plassen ble frikjøpt i 1904, ble det for øvrig bygget på et kammers bak kjøkkenet. Materialene bestod av kapp og avskjær fra sagbruket.

På noen stokker i Svingen er det tømmermerker. Fetsund Lensemuseum opplyser at det er merkene til Jakob Meyer og Thurman og Radich. Dette gjør at vi har noen årstall vi kan plote inn i bygningshistorien. Jakob Meyer var eier av bruket frem til sin død i 1857. De neste tre år var bruket eid av bl.a. hans sønn Thorvald Meyer. I 1860 selges det til Thurman og Radich. Dette passer med hva vi vet om plassen anleggelse i 1850-årene.

Foto: Hans Kr. Halvorsen-Monsrud

Flytting av hus på plasser til nye tettsteder

Avslutningsvis skal vi se på flyttingen av noen andre husmannsstuer i bygda. De vitner hver på sin måte om den samme historiske utviklingen. Noen av husmannsstuene i Nordbydalen ble flyttet lenger. Dette er også typisk for den samfunnsutviklingen som finner sted på denne tiden, og kan bidra til å forklare denne. Huset på Sletta (rett ved nedkjøringen til Nordby Skole) ble kjøpt av Halvor Nordby og flyttet til Myrvoll ved Smestad. Her ble det påbygget og gjort om til et hus i sveitserstil. Myrvoll var et godt drevet lite småbruk, og Halvor solgte det videre etter noen år.

Slåttonn på Myrvold tidlig i 1920-årene. Det er ikke mye tilbake av det gamle huset i Sletta etter ombyggingen. Uthusene er typiske for småbruk. Både låven og fjøset oppviser mer moderne trekk; de er begge løftet opp over bakken. I sær fjøset er bygget høyt.

Personene på bildet står omtrent der hvor busslomma ved nye Smedstad skole ligger i dag.

I siste halvår av 1800-tallet og fremover økte folketallet i Øvre Rælingen veldig på grunn av jernbanen og industriutviklingen i Lillestrøm. Sammen med folkeveksten kom behovet for flere hus i dette området. De fleste av husene ble bygget langs Øvre Rælingsveg. Dette var områder som før ikke var attraktive som bosteder. Lite jord og nær skogen som det var. Men som tomter for små arbeiderboliger nær vegen var de godt egnet. Øvre Rælingen utvikler seg altså som et nytt tettsted, og blir langsomt et bygdesentrum. Denne utviklingen pågår stadig, i de siste år er det blitt bygget boliger både på Rudsberget, Strøm og Rudsberghaugen. De gamle gårdstunene er i ferd med å forsvinne.

På flyfotoet fra 1958 ser vi godt hvordan den tidlige bebyggelsen langs Øvre Rælingsveg ligger på begge sider av vegen. Vi finner både hus og småbruk her oppe under åsen, i utkanten av det som var dyrkbar mark og beiteområder.

Å bygge hus langs vegen var vanlig til langt opp i 1960-årene. Det var lite trafikk, lite støy og lite forurensning. Med den trafikkmengden som er i dag, er det utenkelig å bygge hus så tett opp til en ferdselsåre.

Huset i Dæli, et lite småbruk sør for Jar, ble tatt ned sent i 1920-årene og gjenreist ovenfor Hagastubakken i Øvre Rælingen. Noe av det samme skjedde med stua på Falkenberg under Skovholt. Så tidlig som i 1870-årene ble den flyttet til Rustad under Bjørnholt. Næringsgrunnlaget på Falkenberg må ha vært tynt, for plassen er ubebodd flere ganger under 1800-tallet. Det er ikke sikkert at næringsgrunnlaget var bedre på Rustad, men stedet var mer sentralt og bød kanskje på større mulighet for attåtæring. Den første husmannen på Rustad drev i hvert fall som skomaker. Ved flyttingen ble stua modernisert innvendig ved at det ble satt opp lettvegger av panel slik at den fikk en treroms løsning. Utvendig ble det derimot ikke foretatt endringer. Vi ser altså at husmannsstuer ble flyttet til Øvre Rælingen i løpet av en femtiårsperiode. Det dreier seg om flytting og tettstedsutvikling over lang tid.

Maren Rustad (1839-1927) utenfor Rustadstua. Hun og mannen Hans var de første plassfolkene i stua etter at den var flyttet fra Skovholt.

Stua lå omtrent der hvor gangbrua fra Marikollen Ungdomsskole går over Øvre Rælingsveg.

De siste husmannsstuene vi skal se på er Krok og Utsikt. Disse husene forteller også sin historie. Krok var en sagmesterplass under Nordbybruket og ble etablert i 1802. Plassen oppstod ved at eierne av bruket kjøpte en uteng fra Jar, ”den østre eller halve del av ladejordet”, som det står i skjøtet. Med i salget fulgte ”de på Vesthagen stående huse”. Vi vet ikke hvilke hus dette var, kanskje ble de flyttet til Krok da plassen ble anlagt. I matrikkelen (skattelisten) fra 1838 var Krok høyt taksert. I 1888 ble Krok et lite selveierbruk og jordvegen utvidet med kjøp av mer jord. Det var meningen å flytte husene ned i vika nærmere Nes. Dette skjedde ikke. I stedet for ble bolighuset flyttet til Buret, nord for Årnes

og fabrikken til Norsk Leca, da eieren av Krok, Martin Andersen, kjøpte Buret i 1895. Buret lå mer sentralt til og var en stor eiendom til å ha vært en plass. Martins sønn Kristian Buret ble fergemann og rodde folk over elva til Fet.

Her ser vi noe som også kan være typisk: Eieren av en frikjøpt plass tar husene med seg da han og familien flytter til et mer attraktivt sted. Noe av det samme skjedde med huset på Utsikt, en plass like ved Grina øverst i Nygardsvegen. Da Kristian Utsikt ble gift med enka på småbruket Taje like ved dagens sykehjem på Fjerdingsby, tok han med seg stua da han flyttet dit i 1884. Taje var et større bruk, men huset på Utsikt må ha vært av bedre kvalitet enn stua på Taje. Eller kanskje begge stuene ble stående, slik at de hadde to bolighus på bruket.

Navneendring ved flytting av bolighus på plasser

Mange av stuene som ble flyttet til nye tettsteder fikk nye navn. Dette er i og for seg ikke så uvanlig. Det kan godt være at stedene husene ble flyttet til allerede hadde navn knyttet til seg. Men ser vi nærmere etter, finner vi at mange av disse navnene er moderne – i hvert fall mer moderne enn de gamle plassnavnene. Dessuten er mange av dem vesentlig mer velklingende, eller ”pene” om man vil si det slik. Vi skal nevne noen eksempler.

Ner-Vestby fikk navnet Svikebøl da det ble flyttet. Svikebøl er overhodet ikke noe navn fra Rælingen. Det nærmeste og eneste vi kommer er et gårdsnavn fra Hobøl i Østfold. Stua ved siden av fikk navnet Berg – passende nok: den lå rett under en liten bergtopp. Litt lenger vest lå Granlund, og på den andre siden av Fjellstadåsen, finner vi boplassene Solvang og Solhaug – begge steder liggende i kveldssola. Navnene har en annen klang enn eldre plassnavn. (Øvre) Åmotbråtan endret på slutten av 1800-tallet navn til Fagerås, muligens i forbindelse med at det flyttet folk til stedet etter at det hadde vært ubebodd i noen år. Fagerås høres unektelig penere ut enn Bråtan, og at det var pent på Fagerås, med utsikt over Skedsmo og Åkrene, er det ingen tvil om.

Flytting av våningshus på gårder

Til forskjell fra husmannsplassene, som ofte hadde næringsgrunnlaget knyttet til annet enn jordbruket alene, var gårdene i større grad basert på inkommet av jordveien. Dette førte til at husene på gårdene ikke ble flyttet av samme årsak som husene på plassene, heller ikke ble de flyttet på samme måte. Like fullt møter vi det samme fenomenet: Husene ble flyttet. Vi skal derfor forsøke å se nærmere på hvilke årsaker som førte til flytting av bolighus på gårdene.

Oppdeling og flytting av gårder og tun

I dag er vi vant med å tenke på gården som en temmelig stabil enhet med et stabilt eierforhold. Dette er et relativt nytt fenomen. Forholdene i gamle dager var annerledes. Eiere og brukere av gården var ofte ikke de samme personer, og en gård kunne ha mange eiere. Man eide ideelle andeler av gården, dvs. prosentvise andeler av gårdens avkastning. Den med størst eierandel hadde som oftest rett til å bestemme hvem som skulle bruke (dvs. leie eller bygsle) gården. Gårdparter kunne være investeringsobjekter og ble ofte solgt. Dette åpnet for en oppdeling av gårdene. Det var lettere å dele opp en gård før enn nå. Det var faktisk vanlig å gjøre det. Og med oppdeling kom behovet for nye bolighus. På 1700-tallet ble mange gårder kjøpt av bøndene. Nå skjøt delingen av gårdene ennå større fart. Grunnen er at etter hvert som folketallet økte, ble presset på jorda større. Gårdene ble stykket opp til mange ble så små, at de knapt kunne brødfø en familie.

Vi kan ta Jar i Ytre Rælingen som et eksempel. I dag er det et bruk på Jar. En del av jorda som ligger på gårdens område eies og drives fra nabogården Tveiter. Det er to tun på Jar, Nordstua og Søstua. Søstua er gården, tunet på Nordstua er skilt ut som et boligområde med to hus.

På det meste var det over ti bosteder på Jar, plassene iberegnet. Selve gården var delt i følgende bruk: Nordstua, Jordet, Søstua (som i perioder var delt i to parter), Søndre Søstua og Stua. Noen av bruksdelingene var kortvarige, andre innebar en varig bruksdeling. Eiendomsforholdene på jarsområdet var innfløkte og kompliserte, og husene lå i perioder nærmest hulter til bulter. Jordene lå i teigblanding, med små åkerlapper om hverandre. I tillegg var terrenget bratt og tungdrevet. Som en følge av denne oppstykkingen av gårdene på Jar ble hus flyttet, de ble ombygget og nye hus og tun etablert. Ved sammenslåinger og ytterligere salg, kunne gårdparter forsvinne og med dem også de husene som fulgte med.

Søstua (nederst i bildet) og Nordstua Jar i 1956. Husene på Stua Jar lå til høyre for Søstua. Ved graving på nordstutunet i 1984 fant man bygningsrester om lag to meter nede i bakken. Det kunne se ut som om stukkene var del av en større bygning som fortsatte på tvers av tunet. Laftestokkene var grove og veltjede i nesten en meters høyde. En halv meter over lafteveggen fant man store grunnsteiner til en ny bygning. Et askelag over viste at denne hadde brent.

Det vi lærer av tunet, eller tunene, på Jar gjennom tidene er at gårdstunet altså ikke var så stabilt som det vi er vant til at det er i dag. Ofte ser vi at bøndene kunne dele på uthusene i en periode, og konsentrerte seg om å bygge nytt bolighus først. Og det nye bolighuset var ofte slett ikke bare nytt. Hus av en viss størrelse kunne nemlig deles når et nytt bruk ble etablert på gården. Dette har vi eksempler på fra Skovholt og Grini. Vi skal se nærmere på disse.

Skovholt ble delt i to bruk, Oppistua og Nistua, i 1824. De første årene bodde de to eierne av gården i det gamle store våningshuset som var påbygget i flere omganger. Den eldste delen var en typisk treromsstue med forstue, stue og kove. Før 1700 ble det bygget til en stor gjestestue mot vest og i en rettsak i 1716 hører vi at huset blir forlenget med to rom mot øst. I 1835 ble det bygget nytt bolighus på Nistua. Dette skjedde ved at man flyttet den østre delen av det gamle våningshuset mot sydvest. Siden huset i Oppistua Skovholt var stort og bygget i flere perioder, egnet det seg til å tas ned i biter.

Tømmerkjernen man flyttet hadde en toromsplan og kom til å utgjøre kjøkken og kammers i det nye huset. Gang, stue og kammers ble bygget til, og hele huset fikk ny toppetasje med flere kammers og alkover. Resultatet ble et moderne og tidsmessig hus. Det gamle oppistuhuset var fortsatt stort nok for den familien som bodde der, og beholdt sitt gammeldagse utseende i en amputert form.

Oppistua Skovholt etter at to deler av huset var revet og flyttet. På det meste var huset bortimot 30 meter langt.

I jorda der huset stod er det funnet flere brannlag etter tidligere bygninger. Vi møter samme fenomen som på tunet på Jar: Graver man, finner man rester etter flere generasjoner hus på samme tun.

Etter at man bygget bytt bolighus, ble hele tunet endret ved at det ble delt i to. En av låvene ble flyttet noen meter i 1855, og i 1862 ble det bygget nytt stabbur. Gamlefjøset ble brukt inntil nytt fjøs ble bygget i 1890. Låven ble modernisert, og på slutten av 1800-tallet fremstod hele tunet som et funksjonelt og tidsmessig gårdsanlegg med hus i sveitserstil, i forhold til den gamle tunløsningen med 1700-talls preg som var i ferd med å gå i oppløsning.

Da Nordgarden Grini i 1892 ble delt mellom to brødre fortsatte man også å bo på samme tun. Da neste generasjon giftet seg og tok over i 1915, ble imidlertid den østre delen av våningshuset på Nordgarden flyttet noen hundre meter vestover og et nytt tun bygget opp. Det nye bruket fikk navnet Øvergården. Huset ble modernisert og bygget om til et enkelt sveitserstilshus i to etasjer. Huset som stod igjen på Nordgarden beholdt sin gammeldagse fasong, og ble først bygget om mye senere. Dette er for øvrig et sent eksempel på at hus ble delt og flyttet når et nytt gårdsbruk oppstod. Uthusene på Øvergården ble alle bygget nye da tunet ble etablert.

Øvergården Grini med Nordgarden i bakgrunnen.

Våningshuset på Øvergården blir i 2011-2012 heldigvis restaurert og tatt i bruk som bolighus etter å ha stått tomt i en del år.

Tunet på Nordgarden er etter hvert helt forsvunnet og huset er bygget om til en moderne enebolig.

I Teien har vi et eksempel på at to 1700-talls hus ble bygget sammen på 1800-tallet for å skape en tidsmessig, stor og moderne bygning. Her er det ikke tale om noen deling av gården. Kanskje er det en såkalt nattstue som er blitt flyttet og satt inntil hovedhuset. Begge huskjerner har omtrent samme alder. Resultatet er imidlertid det samme: et nytt, moderne og i dette tilfelle mye større hus. Bygningen på Fjerdingbyhaugen, sør for dagens Bygdetun,

oppviser store likhetstrekk med huset i Teien. Her er det en liten stue muligens fra før 1730 som fikk et påbygg i form av ei storstue. Under påbyggingen ble romløsningen i den eldste delen gjort om, slik at også Fjerdingbyhaugen fremstod som en såkalt midtkammersbygning. Hvorvidt gamle bygninger er blitt flyttet i forbindelse med ombyggingen er imidlertid så langt ikke kartlagt.

Huset i Teien.

Delen til høyre later med all sannsynlighet til å ha vært ei stue på ett stort rom. Delen til venstre var et toromshus med forholdsvis stor stue og en liten kove. Begge rommene hadde peis. Ved sammenflytting i 1830-årene ble søndre del snudd og svalgangen rundt nordre del fjernet. Vindusåpninger og døråpninger ble også endret. En ny loftsetasje ble bygget. Resultatet ble et stort og moderne midtkammershus.

Historien til bolighusene og tunet på Nordby i Ytre Rælingen er også interessant. Nordby var delt i to bruk fra ca 1730 og frem til 1904. Ut fra kildene ser det ikke ut til å ha vært to separate tun på gården. I stedet later det til at husene til de to brukene lå på et felles tun, i en besiktigelse fra 1723 (i forbindelse med at gården ble solgt) ser vi at alle typer uthus finnes i to eksemplarer. Gården hadde dessuten to bolighus. Begge blir ganske godt beskrevet, og vi tillater oss å gjenta oss selv: ”den syndre Stuebygning bestaaende af en Underbygning og en Overbygning. I Underbygningen er en Skorsten og i Overstuen en Kakkelovn. Den nederste Bygning er forfalden og alt intet tjenlig at reparere, da baade Lafter og Vegger er foraadnede under. Den nordre Bygning er af slettere beskaffenhed og intet at hjelpe med nogen bekostning”. Å finne en toetasjes bygning med pipe og jernovn i andre etasje på en vanlig gård i Rælingen på denne tiden er svært uvanlig. Bolighuset til den rike Knut Bårdsen i Teien var jo som vi har sett en enetasjes bygning av vanlig type, selv om den var stor og forseggjort. Det er bare på Nedre Åmot, Lille Strøm og fogdegården Rudsberget vi ellers møter toetasjers bolighus i Rælingen på 1700-tallet. Forklaringen må være at andre etasje i denne bygningen kan ha vært disponert av sagbrukseierne. Fra andre kanter i landet vet vi fra en noe senere periode at hus i to etasjer hadde stasstua oppe, og mens stua nede hadde peis, var det jernovn i andre etasje. Romfunksjonen i dette toetasjes huset på Nordby kan kanskje ses i sammenheng med dette. Den andre stuebygningen var nok eldre, og kanskje bolighuset for brukerne av gården.

Tunet på Nordby før endringene i 1923.

Landhandleriet var i bygningen med to dører. Stabburet til høyre i bildet ble ombygget og flyttet på tunet da dette ble modernisert i 1923. Tømmeret har store dimensjoner. Sannsynligvis er det fra en eldre bygning. Legg for øvrig merke til tjøringsbommen til hestene midt på tunet. Tilsvarende bom var det også på Landhandleriet på Skjønberg.

Da gården ble bondeselveie i 1904 ble gården samlet og totunsløsningen opphørte. Det ene bolighuset ble fra 1898 brukt til landhandleri og de som drev butikken bodde i samme hus. Eieren av gården fra 1904 av bodde i det andre huset. Tunet ble fullstendig ombygget i 1923, og våningshuset hvor butikken hadde vært ble da flyttet til den frikjøpte husmannsplassen Holen og ombygget til et moderne våningshus der. Den andre hovedbygningen på Nordby ble kjøkken og kammers i et nytt, stort toetasjers våningshus i jugendstil med veranda. Tømmerkjernen i gamlebygningen kom til syne da huset ble revet for en del år siden og viser at selv på en såpass stor gård som Nordby var det viktig å ta vare på gamle bygningsdeler selv et stykke inn på 1900-tallet.

Våningshuset på Nordby fotografert i begynnelsen av 1990-årene, kort tid før det ble revet.

Den gamle hovedbygningen dannet grunnstammen i den del av første etasje vi ser mot oss. Lengderetningen i gamlehuset ble gavlvegg og kortende i det nye.

Foto: Hans Kr. Halvorsen-Monsrud

De siste eksemplene vi skal se på er Vestegården og Nes. Vestegården var delt i to bruk, Nordstua og Søstua, fra 1765 til 1866. Husene på Nordstua stod nord for dagens tun, som ligger der hvor Søstua lå. Bygningene på Nordstua ble stående en stund etter at gården var blitt samlet. I en føderådskontrakt mellom Christian Olsen og hans foreldre Ole og Kirsti på Vestegården i 1868 får vi rede på at de gamle til "beboelse beholder søndre Hovedbygning med Undtagelse af søndre Deel, det fornødne Lys, fornøden vask samt Veed hugges og indbæres tilige med rengjørelse i Værelsene". Huset på Søstua ble revet og erstattet av et nytt i 1892. Deler av det gamle Søstuhuset skal visstnok også være gjenbrukt i veslebygningen på Vestegården, bygget i 1904. Tunet på Nordstua forsvant etter hvert. Hovedbygningen ble rundt 1900 tatt ned og satt opp på Oppsal nord på Hektnerslettene. Der ble det bygget opp som et hus i en blanding av sveitserstil og jugend av Martin Olaisen. Han arbeidet som vegvokter. Til eiendommen lå noen mål jord, og det ble satt opp et lite fjøs og en låve. Likevel var det vel potetåkeren som var mest viktig når det gjaldt matauk.

Nes ble delt i to bruk på begynnelsen av 1700-tallet. Tunet lå på en bakkekam ut mot Øyeren. Vi har ingen opplysninger om hvordan husene så ut, heller ikke om hvordan tunet var delt mellom brukerne. På et bilde fra 1860-årene kan vi skimte det gamle tunet, og det ser ut til at det var mange hus på det. I 1845 ble gården samlet, og i 1874 ble den på nytt delt i to, denne gangen formelt. Det gamle tunet ble fraflyttet og to nye tun bygget opp lenger opp på sletta. På Nordre Nes står en sidebygning som har hatt kombinert rolle som kårbolig og bryggerhus. Tradisjonen sieder at huset stod på det gamle tunet og ble flyttet da gården ble delt. Huset har laftet kjerne med en delevegg av tømmer som deler bygningskroppen i to og er i enkel sveitserstil.

Flytting av offentlige bygninger

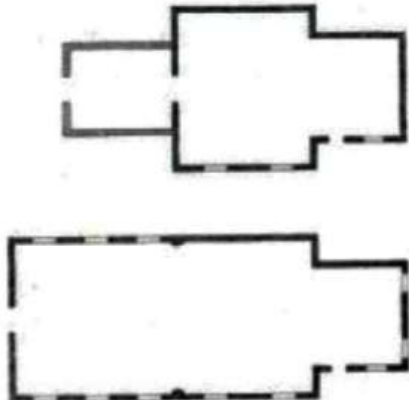
Det var ikke bare private beboelseshus som ble flyttet. Samme regelen gjelder i prinsippet også for offentlige bygg. Det man imidlertid må være klar over, er at det fantes ganske få offentlige bygg. Det er først på begynnelsen av 1900-tallet at de begynner å tilta i antall. I 1869 ble det bygget skole på Smedstad. Skolestua lå nedenfor gården, rett ved bygdevegen (kongevegen). Da vegen ble lagt om i 1870-årene ble skolen liggende utenfor allfarveg, og den ble flyttet til Nygård ved dagens Marikollen i 1882. Selvsagt flyttet man skolestua. Den var jo ny og fullt brukbar. I tillegg til klasserom inneholdt den også en leilighet til læreren og hans familie. Også uthusene til skolestua ble flyttet. Det var om å gjøre å holde offentlige utgifter på et minimumsnivå. Det er i så henseende rart at man ikke flyttet ripsbuskene også; rester av dem er fortsatt å finne på skoletomta nedenfor Smedstad.

Husene på Smedstadskolen etter flytting til Nygård. Uthusene skimter vi til venstre for bolighuset og skolestua.

Skolestua var lik den på Hesteløkka i Nordbydalen. Klasserommet i den ene enden og lærerboligen i den andre. I annen etasje var det to små kvistværrelser.

På Søgarn Fjerdingby (Bygdetunet) finner vi som nevnt før gjenbruk av materialer fra den gamle 1600-talls kirken i bygningen. Dette dreier seg i hovedsak om bord som er blitt brukt i yttertaket på huset. Vi kan nok gå ut fra at disse bordene er blitt brukt flere steder før de har endt sine gjenbruksdager i taket på Bygdetunet. 1600-talls kirken ble sterkt bygget om i 1700 og revet i 1827. Ved begge anledninger må vi regne med at materialer ble brukt om igjen.

Plantegning av Rælingen kirke før og etter utvidelsen i år 1700. Tårnfoten eller våpenhuset i kirken bygget rundt år 1600 er uforholdsmessig stort. Av kirkeregnskapet går det frem at denne delen av kirken var bygget i reisverk. Det kan være en mulighet at dette er en del av den eldre kirken som omtales som "på fallende fot" i 1597, og som følgelig er blitt inkorporert i det nye bygget.

Tegning: Riksantikvaren

Kirken fra begynnelsen av 1600-årene ble revet i 1827. Til tross for ombyggingen rundt 1700 må den ha vært gammel og skrøpelig. Det gamle inventaret ble tatt vare på og brukt. Tårnknappen (vimpelen) fra ombyggingen ble også brukt på den nye kirken.

Tårnknappen med vindfløy som bærer Mogens Johansen Theistes initialer og årstallet 1702. Rælingen kirke ble sterk ombygget rundt år 1700. Theiste hadde nok følt behov for dette lenge, for den gamle kirken fra 1600-tallets begynnelse var i dårlig forfatning. I en supplikk fra 1698 klaget bøndene i Rælingen over at sognepresten ville tvinge dem til å bygge ny kirke, så Theistes byggeentusiasme kan ikke ha vært like populær hos alle.

Tårnfløyen er opprinnelig fra 1600-tallet. I kirkeregnskapene går det frem at den ble modernisert i 1700.

Vimpelen har senere fått årstallet 1828 hugget inn. Dette året stod et nytt kirkebygg ferdig. Vimpelen var i bruk frem til 1887 da kirken ble ombygget til sin nåværende skikkelse.

Foto: Hans Kr. Halvorsen-Monsrud

Kirken ble ombygget i 1887 ved at skipet ble forlenget mot vest. Samtidig ble skip og kor gjort høyere. Mot vest ble det bygget et tårn med våpenhus. Alt det gamle inventaret solgt på auksjon for å skaffe penger, eller kastet. Døpefonten ble brukt som vaskeservant på Nybakk, og utskjæringene på prekestolen montert på et bokskap av trelasthandler Kaasen på Vestersund. Dette er også eksempel på gjenbruk av offentlige bygninger.

I 1870-årene ble det gamle steingjerdet rundt kirkegården solgt. Noe ble brukt som fundamenter og brukar under bruene i bygdevegen ved Sørlibekken nord for Holt. Andre deler av gjerdet havnet i kjellermurer og fjøsmurer rundt på gårdene. Det var altså ikke bare treverk som var verdt å ta vare på.

Rosemalt himlingsbord fra Rælingen kirke.

Malingen er datert til 1640-årene. Dette stemmer bra med hva vi ellers vet om kirken. Etter å ha blitt bygget ny rundt år 1600, ble den panelt og utstyrt med nytt inventar og dekor i 1640- og 1650-årene.

Det er mulig at andre bygningsdeler fra tidligere kirker også er blitt gjenbrukt i bygninger på Fjerdingbygårdene gjennom tidene.

Bordet er konservervt og henger i dag i kirkeskipet.

Foto: Hans Kr. Halvorsen-Monsrud

Det med å selge bygningsdeler på auksjon var forresten ikke så uvanlig. På begynnelsen av 1900-tallet hold de auksjon ved Grini bedehus, og blant utropene fantes både gamle dører og vinduer. Overskuddet gikk selvsagt til misjonen. Når vi først har nevnt bedehuset, hører det med til historien at gamle Grini bedehus var huset i Vestberg, bygget i 1890-årene. I 1894 ble det kjøpt av Ytre Rælingen Misjonsforening.

Fjellet bedehus på oppsiden av Korsvegen ved Marikollen.

Bedehuset var opprinnelig stua på plassen Bergerud, like ved Fjerdingby skole. Før 1900 ble stua flyttet opp til Korsvegen og i 1902 ble den tatt i bruk som bedehus. Siden er huset blitt bygget på og gjort om flere ganger.

Bildet er tatt rundt 1925.

Flytting av hus i nyere tid – radikal funksjonsendring

Det siste huset som ble flyttet og gjenbrukt til reelt, dvs. behovsmessig bruk, i Rælingen var Huldreheim i 1950-årene, som vi skal omtale nærmere nedenfor. I tiårene som fulgte førte utviklingen i byggeteknikk og materialbruk til at det ble billigere og mer praktisk å bygge nytt, enn å flytte på gammelt. De hus som er blitt flyttet i de senere år har derfor fått en annen funksjon etter at de er blitt flyttet. Vi skal se nærmere på noen av disse husene.

Det mest utbredte eksempel på flytting av eldre hus i dag er når de havner på museum. Det skjedde med Svingenstua for noen år siden. Etter krigen ble huset kraftig ombygget og påbygget. Mot slutten av 1990-årene hadde huset gjort sin nytte, og eieren ville rive og bygge nytt. Historielaget ble kontaktet og ble tilbydd den gamle tømmerkjernen gratis. Resultatet var at stua ble rekonstruert på Bygdetunet. Ikke i første rekke som et musealt bygg, men som et hus eid av Rælingen historielag til bruk for formidling av lokall historie og kulturhistorie på en friere måte enn hva som kan foregå i hovedbygningen på tunet, som er underlagt strengere museale regler.

Også utedassen på bygdetunet er tilflyttet. Den kommer fra Nordre Hektner. En gang var det mange slike doer i Rælingen. Nå er det bare to, tre stykker tilbake. Etter hvert som man fikk vann og kloakk, ble utedoene overflødige og ble stående til forfall. Disse doene er likevel et »moderne» hus på gården. De dukker opp mot slutten av 1800-tallet. Før den tid, gikk folk i fjøset for å gjøre fra seg. En annen vanlig plassering av doen var innerst i fjøsgangen, den smale gangen som gikk mellom fjøset og låven.

Utedassen fra Hektner ble løftet på henger og kjørt til Bygdetunet en stille formiddag. Her passerer ekvipasjen bensinstasjonen på Hektnersletta. Små hus er de enkleste å flytte. De trenger ikke engang å demonteres!

**Foto: Hans Kr.
Halvorsen-Monsrud**

Om vinteren var utedoen en kald fornøyelse. Selv med vrenge ullvotter under lårene ble oppholdet på do kort. Måtte man opp om natten, var potta et godt alternativ. Ofte var den plassert i en toalettkommode, et såkalt «nattmøbel», eller den stod under senga. På mange doer var det bilde av kongefamilien på veggen. Under krigen hadde mange bilde av Hitler under dolokket.

Til tørkepapir brukte man stort sett aviser. Disse kunne man jo også lese før man tørket seg med dem. Jordmor Jacobsen på Skjønberg var en foregangskvinne når det gjaldt folkehelse i bygda. Hun mente trykksverten i avisene kunne være kreftfremkallende, så på Skjønberg ble det brukt gråpapir på do.

I 1970-årene ble stua på plassen Rustad ved Marikollen Ungdomsskole flyttet til Skovholt og gjenoppbygget der.

Som vi jo har sett, hører det med til historien at Rustadstua på 1800-tallet ble flyttet fra husmannsplassen Falkenberg under Skovholt opp til Rustad, så med flytting tilbake til gården ble ringen på mange måter sluttet. Stua er innvendig tilbakeført til sitt eldre utseende og tjener i dag som et privat gårdsmuseum.

Foto: Lene Skovholt

Vi skal se på noen eksempler til av hus på vandring i de siste tiårene. Svikbøl, som jo tidligere var flyttet fra Kroken til Ner-Vestby, ble i 1995 tatt ned og flyttet til Enebakk. Huset hadde da stått tomt siden 1968. Hagen er i dag fullstendig utradert og det er kun et epletre tilbake som vitner om spor etter bostedet som engang lå her. Huset er i dag visstnok brukt som en slags tømmerkoie. Det viste seg at tømmeret i veggene fortsatt var i god stand da det ble tatt ned. Dessverre skjedde nedrivning uten at nærmere undersøkelser ble foretatt av tømmeret. Husets eldste historie ble derfor ikke forsøkt kartlagt ut fra hva huset kunne fortelle oss.

Det kan ikke gjentas for ofte: det er viktig å dokumentere rivningen av gamle hus, ofte er dette det eneste vi kan gjøre av dokumentasjon for ettertiden når rivning ikke er til å unngå.

Smedbakken rundt 1920.

Vi møter folk i Smedbakken første gang på begynnelsen av 1800-tallet. Etter 1910 later det ikke til å ha bodd folk fast på stedet. Huset fungerte imidlertid som første gangs bosted for nyetablerte familier. I mellomkrigstiden ble Smedbakken leid ut som sommerhus til familier i Lillestrøm.

Samme skjebne led Smedbakken, en av de gamle husmannsstuene under By. Smedbakken lå en liten kilometer syd for oppkjøringen til Fjellstadvfeltet i Ytre Rælingen. Dette var den eneste husmannsstua i Ytre Rælingen hvor det ikke var blitt foretatt store endringer på bygningen siden den ble satt opp på 1800-tallet. Innvendig så vel som utvendig fremstod huset som svært autentisk. Stua ble revet tidlig på 1990-tallet og flyttet til Haugstein i Enebakk. Heller ikke rivningen av Smedbakken ble nøyaktig dokumentert, men heldigvis ble det tatt bilder.

Smedbakken under riving. Legg merke til trappa opp til andre etasje som er delvis skjult bak treet. Dette var en praktisk måte å utnytte plassen i huset på. Ingen trappeløp inne som opptok unødvendig plass. Samme løsning var det på huset i Brattli langs Øvre Rælingsveg.

Foto: Lene Skovholt

Huset i Granlund, rett ved Svikebøl, ble flyttet til Teien for noen år siden. Huset skulle rives for å gi plass til et nytt bolighus. Det opprinnelige tunet eller gårdsanlegget i Granlund bestod av fjøs med liten låve, hønsehus og grisehus bygget i et, utedo og en potetkjeller. Nedenfor huset var det to brønner, og i tillegg til hagen og grasbakken rundt hus og uthus var det avgjerdet en stor frukthage. Uthusene ble revet tidlig i 1980-årene, og frukthagen ble avdelt som byggetomt. Med flyttingen til Teien får huset beholde sitt opprinnelige preg, men den siste arbeiderboligen ved Karlstadtoppen er forsvunnet. Grunneier skal ha ros for at han på et tidlig tidspunkt tok kontakt med Historielaget og viste stor velvillighet da forslag om å flytte huset ble bragt på bane.

En spesiell historie skjuler seg bak Åsvang samfunnshus i Ytre Rælingen. Dette huset har indirekte en sammensatt og spennende bygningshistorie. Rælingen idrettsforening ble stiftet i 1905. I 1907 fikk de bygget et idrettslokale ikke så langt unna dagens sykehjem ved Fjerdingby. Laget kjøpte halvparten av huset i Oppistua Skovholt (av det som var tilbake etter at en del var flyttet i 1835), og tømmeret herfra dannet salen i lokalet. Et kjøkken og et lite værelse ble bygget til i reisverk. Ved enden av salen ble det bygget en balkong hvor det var plass til et orkester som kunne spille til dans. Idrettsforeningen gikk i oppløsning, og i 1914 ble huset overdratt til Rælingen arbeiderparti som brukte det noen år.

Ungdomsheimen. Lokalet var en forutsetning for mye av foreningslivet i Ytre Rælingen. Ofte var ungdomslaget lokale et alternativ til den virksomheten som foregikk på bedehuset. Dans og slagsmål hørte ofte sammen, men også mer konstruktivt foreningsarbeid foregikk i dette huset.

I 1918 ble Ytre Rælingen ungdoms- og idrettslag ble stiftet. Dette laget hadde også behov for eget lokale, og i 1924 kjøpte laget Idrettslokalet. Bygningen ble tatt ned og materialene fraktet til Ytre Rælingen, til Holtesletta syd for Grini. Her fikk det navnet Ungdomsheimen. I 1928 ble det bygget til en scene. Den økonomiske situasjonen i mellomkrigstiden var preget av ustabilitet og en rekke kriser, så selv med gjenbruksmaterialer og flytting av Idrettslokalet var det et stort løft av Ungdomsforeningen å få reist et eget lokale.

I gjenreisningsperioden etter krigen ble det behov for et samfunnshus i Ytre Rælingen, og Ungdoms- og idrettslaget gikk sammen med Husmorlaget og Arbeiderlaget om å få reist et mer tidsmessig lokale. I tillegg til aktivitetene til Ungdomslaget, hadde idrettslaget i Ytre Rælingen fotballbane som ble anlagt rett ved det nye samfunnshuset. I 1950-årene ble derfor Ungdomsheimen revet, og Åsvang Samfunnshus bygget. Samfunnshuset fikk full kjeller, hvor det ble innredet garderober og dusjer. Dusjene var et stort løft for folkehigienien i denne delen av bygda, hvor mange fortsatt brukte utedo og det var begrenset med badekar og badeværelser i private hjem.

Huldreheim rives og materialene kjøres til bygda.

Tømmeret fra Huldreheim ble kjørt ned om vinteren med hest og slede og fraktet til Åsvang. Her har man tydeligvis tatt av panelet. Også dette ble brukt – kanskje til forskalling. Den generelle materialknappheten i etterkrigsårene gjorde at man tok vare på alt som var brukbart.

Vi ser et av husene på Huldreheim i bakgrunnen.

Materialene til Åsvang fikk man fra konsul Duborghs feriested eller jaktstott "Huldreheim" ved Ramstadsjøen. Dette måtte rives fordi sjøen ble tatt i bruk som drikkevannskilde. Materialene i Huldreheim var av god kvalitet. I tillegg brukte man en del nytt

bygningmateriale slik at lokalet skulle bli stort nok. Materialene fra det gamle Ungdomsheimen ble skrotet.

Åsvang samfunnshus fotografert i mars 2012.

Sammenligner vi huset med bilder av Huldreheim, drar vi kjensel på den smale gavlveggen.

Det er uviss hvilken skjebne huset går i møte. Med mer tidsmessige og egnede forsamlingslokaler har samfunnshuset en beskjeden bruksverdi i dag.

Foto: Hans Kr. Halvorsen-Monsrud

Hus er rammer rundt livsskjebner

Med flyttingen av disse husene i nyere tid, er vi kommet til vegs ende i denne fortellingen. Vi er kommet dit hvor de fleste av oss møter fortiden: på museum. Men hva med historien om fortiden? De fortellingene vi lager om den, de fortellingene vi har hørt. Historien blir først levende når den fortelles; den er som en bok som må åpnes og leses dersom den skal tale og gi mening.

Noe av det som gir historien mening er når vi kommer fortidens personer nær. De ganger de trer i mot oss i kjøtt og blod, blir levende og snakker med oss. Da er det som om vi kan føle historiens pulsslag, og vi blir bergtatt og revet med av historiene fra historien. Skriftlige kilder gir oss av og til slike glimt. Vi møter et kaleidoskop av menneskeskjebner; unge og gamle, menn og kvinner, fattige og rike. Vi møter dem i hverdag og fest, i sorg og glede. Her kommer noen glimt fra våre forfedres liv knyttet til de husene vi har omtalt.

Anton og Petrine Gabrielsen fotografert i stua i Svingen i 1920-årene.

Sønnen Karl fortalte om sin far at han "arbeidet natt og dag". Anton var en dyktig lagger – mange saltbaljer og tønner rundt om på gårdene i bygda var laget av mannfolkene i Svingen. I mange år leverte de også baljer til husfliden i Oslo. I tillegg jobbet Anton på saga, bygget båter og fraktet teglstein. Av jordvegen på Svingen fikk de nok fôr til å holde to kuer, gris og høner.

Vi brukte tunet på Jar som illustrasjon på hvordan gårder kunne bli delt, og vi fant husrester og brannlag dypt i bakken. Som vi har lært, var Søstua Jar i en periode delt i to parter. Første bruker av ene parten var Ole Børgersen. Han var gift med Marie Pedersdatter Skoholt. De fikk 7 barn sammen. Så dør foreldrene på samme dag i 1802. Vi vet ikke hvorfor. Kanskje skyldes det sykdom, kanskje en ulykke. Boet var fallitt. De yngste barna blir sendt på legd. De bor noen uker på hver gård i området og blir betalt for av fattigvesenet. Minstegutten Børre var bare et år da foreldrene døde. Livet som legdslem ble kanskje for tøft for den lille kroppen. Han døde tre år gammel. De eldste barna gikk ut i tjeneste og endte sine liv i husmannskår. Den nest eldste datteren, Marte, ble gift med Anders Iversen. Ham har vi allerede møtt, vi har til og med lest signaturen hans. Den er å finne på husmannskontrakten fra Lindemark. Anne Marie Søstua endte altså opp som husmannskone på Lindemark. Hun var Anders andre kone. Sammen fikk de sønnen Ole. Anne Marie døde tidlig, og Anders giftet seg med hennes yngste søster, Marta. Anders overlevde henne også. Han blir en gammel mann, enkemann tre ganger. Men gjett hvor vi finner Anders og Marta på deres eldre dager? Jo, på plassen Kroken under Løkka. Altså i det samme huset som senere ble flyttet til Ner-Vestby og så til Svikebøl. Hus og skjebner vikles inn i hverandre.

Johan og Marie Vestby står som to andre representanter på plassfolkene i Nordbydalen. Bildet er tatt i solveggen på Holen rundt 1910. Etter å ha vært plassfolk i Opp-Vestby mesteparten av livet, flyttet de på sine eldre dager til Holen. Marie var født på Støtterud og var som ung seterjente på Nessetra. Setra ble som de andre i bygda lagt ned i 1850-åra. Marie var et oppkomme av gamle historier. Det er hun som blant annet har fortalt den spennende historien om røverne på Tjuvstuåsen.

Huset i Teien var hjemmet til den rike Bård Knutsen og den enda rikere sønnen Knut Bårdsen. Da Knut døde i 1809 viste skiftet etter ham et overskudd på 10.000 riksdaler. Dette er en rikdom vi knapt kan forestille oss. Klærne som fants på gården var laget av ull, damask, fløyel, poplin og sars, med sølvhefter og knapper. Etterfølgeren Hans Pedersen på gården bygget om huset til den skikkelse det har i dag. Hans var omgangsskolelærer, og holdt i perioder fast skole i Teien. Storstua må ha gjenlydt av barnestemmer i alle aldre og av røsten til en myndig lærer som forsøkte å lære barna elementær kunnskap. Hans utførte også koppevaksinerings. Vaksinasjon mot kopper med kukoppevirus ble tatt i bruk fra 1796. Den første koppevaksinasjonen i Norge ble foretatt i 1803. En forordning fra 1810 gjorde koppevaksinasjon påbudt før barn ble konfirmert. Hans var derved med på redde livet til mange barn i Rælingen, men de gruet seg sikkert like mye til å få sprøyte den gang, som mange gjør i dag.

Rikdom varer ikke evig, sies det. Sannheten i dette ordtaket bekreftes av skjebnen til Anne Kristensdatter. Hun var født på Østtun Grini i 1694 og ble gift med Torsten Knutsen, en av sønnene på Skovholt. Sammen ble de det første husmannsparet i Falkenberg. Bryllupet var

stort og kostbart. Anne var av god familie. I hjemmegave fikk hun 2 kuer, 1 kvige, 6 sauer og penger til en hest, dessuten en mengde utstyr. Til bryllupsfeiringen gikk det med 5 tønner byggmalt, 39 tønner rug, 39 tønner bygg, en stut, 2 geiter og 3 sauer! De må ha feiret bryllupet over tre dager, slik skikken var, med mange gjester. Torsten var smed og døde tidlig. Alene med barna forsvant rikdommen Anne hadde med seg til Falkenberg. På hennes gamle dager finner vi henne i fattigprotokollen som en av sognets fattige som nyter almisse.

Det store huset på Nedre Åmot var vitne til nokså uvanlige scener. I et arveoppgjør i 1772 etter Morten Kierulf, satt en av sønnene seg til motverge under skifteregistreringen. Han låste skap og skuffer, nektet moren mel fra kvernhuset og rev av de segl som skifteretten hadde satt på kister og skap. Stabburnsnøkkelen gjemte han, så skifteretten måtte bryte døren opp. Til slutt satt han seg på en kiste hvor alle dokumentene lå, og nektet å flytte seg.

På Lille Strøm gikk den rike Klaus Pedersen rundt iført parykk. Historien forteller at han var den eneste i bygda som brukte denne hodepynten, og han betalte følgelig parykksskatt på 2 riksdaler til kongen. I skiftet etter ham, som vi før har sett på når det gjelder rommene i det store huset på gården, finner vi også en av de sjeldne opplysninger om mat og kosthold i bygda på denne tiden. Vi siterer fra skifteprotokollen: ”Paa Nordboden en del opbaget Havrebrød, forbaget af 4 Tønder Mel, en Skjeppe Byg-Gryn, 12 røgede Kiødstøkker samt 1 røget Tunge, 9 smaa tørre Torsker, 17 Flyndrer, ½ fersk Skinke og Svinehoved”. Denne matseddelen står i kontrast til hverdagskosten på plasser og gårder ellers i bygda. Der var nok vassgrauten og flatbrødet dominerende.

Det uvanlige bolighuset på Nordby nevnt i 1723 står i kontrast til den fattigdom som møter oss i skiftet etter leilendingen Nils Olsen, som døde i 1774. Han etterlot seg en gjeld på 35 riksdaler. Nils skyldte eieren av Nordby, Jess Carlsen, hele 50 riksdaler. Carlsen presenterte regningen ved arveoppgjøret: ”Regning efter afdøde Nils Olsen som bebodde min gaard Nordby tilkommer meg hvorunder er medtaget gaardens halve afgift for aar 1774: 40 riksdaler, derpaa hans efterladte enke har betalt 10 riksdaler. Resten 30 riksdaler, tillæg af dette aars afgift 20 riksdaler = 50 riksdaler”. Brukseiernes stilte harde betingelser for leilendingene på gården. Det som er rart er at den andre brukeren på Nordby, Torer Gulbrandsen (født p Ramstad) etterlot seg et ganske velstående bo da han døde i 1779. Netto overskudd var på om lag 170 riksdaler. Da sønnen Peder Toresen døde i 1785 hadde boet et overskudd på hele 400 riksdaler. Hvordan kan forholdet mellom disse to brukerne på Nordby ha vært? Etter hva vi vet, bodde de jo på samme tun. Den ene var fattig og forgjeldet, den andre ganske velstående. Kom de overens? Var det misunnelse og sjalusi som preget deler av naboskapet? Vi kan bare undres.

Kjelleren på Søndre Fjerdingby (Bygdetunet) var i perioder brukt som varetektsarrest for bygdetinget. På begynnelsen av 1700-tallet møter vi tjenestejenta Eli Pedersdatter i tingbøkene. Livshistorien hennes er tragisk. Hun var blitt gravid utenfor ekteskap. Mannen het Hans Nilsen. Han hadde latt seg verve til soldat og stukket fra sognet. Eli føder barnet i skjul, og det er dødfødt. Etter loven blir hun dømt til døden ved halshugging. Det kjellertaket vi i dag synes er interessant og spennende fordi det er gjenbruk fra et eldre hus, var kanskje det taket hun så opp mot mens hun satt i kjelleren og ventet på at dommen skulle fullbyrdes. Elis skjebne og historie minner oss brutalt om at hus er rammer rundt menneskers liv, og i Elis tilfelle også rundt ventetiden på en brutal død.

Elis skjebne danner rammen rundt en ny fast utstilling på Bygdetunet. Vi blir kjent med rettssystemet på 1600-tallets slutt gjennom Elis liv og død. Hun er fremstilt i form av en dukke i kjelleren.

Kjellerlemmen i prestkammerset er erstattet med en glassplate, og gjennom denne ser vi Eli i tingstuearresten på Fjerdingby mens hun venter på at dødsdommen over henne skal fullbyrdes.

Det hører med til historien det på en tingsamling på Fjerdingby i 1705 blir spurt om Eli etterlot seg noe til å betale bøter og bøddelen med. Det gjorde hun ikke. Hun var "aldeles intet eiende", som det står i tingboka.

Foto: Hans Kr. Halvorsen-Monsrud

Vi avslutter disse glimtene på Vestegården. Ole Toresen, som samlet Vestegården til ett bruk i 1866, overlot gården til sønnen Kristian i 1868. For å sikre alderdommen, inngikk foreldrene en føderådskontrakt med sønnen. De gamle var nøye med å presisere hva de krevde: Hvert år skulle de ha 1 tønne rug og 5 tønner havre, 6 tønner poteter, ½ tønne byggmalt, ½ tønne gryn, 1 tønne hvete, 64 kilo godt fårekjøtt, 96 kilo godt flesk og 16 spesidaler i penger. Alt skulle være forsvarlig og godt, og etter føderådsfolkernes forlangende malt og båret på stabburet. Det skulle daglig leveres 4 liter nysilt melk samt det fornødne salt. Til bolig beholdt de gamle halvdelen av den søndre stuebygningen med fornøden vask, opphugget og innbåret ved, renhold i værelsene og pleie i "sunde som især syge dage". De skulle ha forsvarlige sengeklær å ligge i og anstendige manns- og kvinneklær til bruk om helligdagene og særskilte klær til hverdags. De skulle ha hest, kjøretøy og skysskar til kirkeferd, anstendige møbler og ovner til værelsene de hadde til rådighet. 1 og ½ kg kaffe og 1 kg sukker hver måned, fire liter brennevin til hver høytid og 1.2 kilo smør hver måned. Dessverre har vi ikke mange føderådskontrakter å sammenligne med, så vi vet ikke om disse vilkårene var vanlige eller strenge. Men kontrakten gir kjøtt på beina til det husene på Vestegården kan fortelle.

Vi kunne fortsette slik. Å lete opp historier knyttet til husene som vandret. Gi husene liv. Men la oss akkurat nå la dem trigge nysgjerrigheten vår. Slik at vi får lyst til å oppdage disse historiene, får lyst til å gå på skattejakt i fortiden og bli kjent med den verden og hverdag som var våre forfedres. Hus på vandring kan fortelle oss om disse historiene om våre forfedres liv på en særegen måte nettopp fordi de er flyttet på. De inneholder materielle spor etter immateriell historie. Derfor er det så viktig at vi hele tiden gjør det vi kan for å verne om gamle hus i bygda. For hvert eneste som forsvinner, forsvinner en del av vår egen historie med det.

Jeg avslutter artikkelen med diktet «Klokkergarden» av Asbjørn Dørumsgard. Hans far var lærer og kirkesanger, og Dørumsgard levde hele sitt liv på klokkergarden Nygard, en gang flyttet fra Smestad.

Lærer Arnt Olav Dørumsgard og elevene foran skolestua i Nygård ca år 1900.

Je mins et gamalt, hvitmalt hus,
Det låg i store skauers brus
med hvisk av lauv og kløversus
i sol og stjerneblus.
Fars hus...

Je mins en liten hagaflekk
som låg i sol og synnatrekk.
Der stod en engelsk sørinhekk
som nå er rivin vekk.
Min hekk...

Je mins et gamalt møblemang.
Ei klokke i et kammers hang.
Ho slo med slik en vakker klang,
var skulebon-presang.
Fars klang...

Je mins en sliten huspostil
og over han en kjent profil
av ei som bad i gråt og smil:
Skje, Herre, som du vil.
Mors smil...

Nå er det stilt, og aldri mer
mitt vakre drømmeslott je ser.
Det gamle hus er rivi ner.
Mitt him det borte er.
Syng mer...

Og dei som gav meg famna full
av alt det dyre minnegull,
nå sover dei foruta sull,
og glømt er strev og stull